

RAZEM O WOLNOŚĆ

RAZEM O WOLNOŚĆ

SOJUSZ POLSKO-UKRAIŃSKI 1920 R.

TEKA EDUKACYJNA MUZEUM HISTORII POLSKI

Warszawa 2020

POMYSŁ I DOBÓR MATERIAŁÓW:
dr hab. Tadeusz Paweł Rutkowski, Michał Zarychta

REDAKCJA:
Marta Saniewska, Michał Zarychta

TŁUMACZENIE:
Marta Saniewska

OPRACOWANIE GRAFICZNE I SKŁAD:
Katarzyna Dinwibel i Jacek Kotela

MAPY:
Jacek Kotela

ISBN: 978-83-947122-4-2

Copyright by © Muzeum Historii Polski

MUZEUM HISTORII POLSKI W WARSZAWIE
ul. Mokotowska 33/35
00-560 Warszawa
www.muzhp.pl

DZIAŁ EDUKACYJNY MHP:
tel. +48 22 211 90 08
oferta.edu@muzhp.pl

FUNDACJA WOLNOŚĆ I DEMOKRACJA
Al. Jerozolimskie 30 lok. 14
00-024 Warszawa
www.wid.org.pl

tel. +48 22 622 33 32
fundacja@wid.org.pl

KANCELARIA PREZESA
RADY MINISTRÓW

Projekt finansowany ze środków Kancelarii Prezesa
Rady Ministrów w ramach zadania publicznego
dotyczącego pomocy Polonii i Polakom za granicą.

Publikacja wyraża jedynie poglądy autora/ów
i nie może być utożsamiana z oficjalnym
stanowiskiem Kancelarii Prezesa Rady Ministrów.

Projekt „Sojusz Piłsudski–Petlura 1920 roku.
Razem o Wolność” realizowany przez
Fundację Wolność i Demokracja.

Spis treści

Tadeusz Paweł Rutkowski, Stosunki polsko-ukraińskie od końca XIX w. do 1921 r. Rys historyczny	7
Biogramy	21
Symon Petlura	21
Mychajło Omeljanowicz-Pawlenko	22
Pawło Szandruk	23
Józef Piłsudski	24
Henryk Józewski	25
Maria Wittek	26
Dokumenty	27
Deklaracja misji dyplomatycznej rządu Symona Petlury w Polsce w sprawie zawarcia traktatu politycznego i konwencji wojskowej z Polską, 2 grudnia 1919 r.	27
Informacyjny komunikat polityczny Naczelnego Dowództwa WP, 1 marca 1920 r.	30
Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej, 21 kwietnia 1920 r.	32
Konwencja wojskowa między Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową, 24 kwietnia 1920 r.	34
Odezwy i przemówienia	38
Odezwa Atamana Symona Petlury do ludności Ukrainy, Winnica, 26 kwietnia 1920 r.	38
Odezwa Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego do mieszkańców Ukrainy, 26 kwietnia 1920 r.	41
Przemówienie Józefa Piłsudskiego w Winnicy na Podolu, 17 maja 1920 r.	42
Odezwa rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej „Do narodów i rządów świata”, Warszawa, 3 sierpnia 1920 r.	43

Wspomnienia	46
Wspomnienia Mariana Romeyki z Kijowa, lato 1918 r.	46
Wspomnienia Mieczysława Lepeckiego z wyprawy kijowskiej, maj 1920 r.	48
Wspomnienia Wiktora Drymmera o czerezwyczajce w Kijowie, maj 1920 r.	50
Wspomnienia Pawło Szandruka z obozu internowania w Polsce, 1920/21 r.	52
Wspomnienia Petro Waszczenki z II Pochodu Zimowego, wrzesień – listopad 1921 r.	54
Propozycje analizy źródeł	57

Na kartach

Mapy

Źródła ikonograficzne:

Bolszewicki plakat propagandowy przeciw sojuszowi polsko-ukraińskiemu

Polski plakat propagandowy z okresu ofensywy Michaiła Tuchaczewskiego

Portret Atamana Symona Petlury z czasopisma „Za Derżawnist”

Apoteoza Józefa Piłsudskiego – polski plakat propagandowy

Tadeusz Paweł Rutkowski

Stosunki polsko-ukraińskie od końca XIX w. do 1921 r. Rys historyczny

ziemie ukraińskie na pocz. XX w.

Zarówno Polska jak i Ukraina wkraczały w wiek XX nie posiadając własnej państwowości i podzielone pomiędzy wielkie mocarstwa: Polska pomiędzy Rosję, Austro-Węgry i Niemcy, a Ukraina Rosję i Austro-Węgry. Pod panowaniem rosyjskim pozostawała większość ziem ukraińskich: zarówno Ukraina lewobrzeżna włączona na mocy ugody perejaśławskiej do Rosji, jak i ziemie przyłączone do Rosji w wyniku II i III rozbioru Polski (1793, 1795). Na początku wieku XX ziemie ukraińskie w państwie rosyjskim zamieszkiwało około 24 milionów ludzi, w tym także Rosjanie, Żydzi i Polacy, stanowiący ponad 20% mieszkańców. Większość (87%) mieszkańców ziem ukraińskich mieszkało na wsi. Zagłębia przemysłowe Ukrainy stanowiły znaczny procent potencjału przemysłowego Rosji, wydobywając 70% węgla (Donieck) i produkując 52% surówki żelaza.

Galicja Wschodnia

W wyniku rozbiorów Polski pod panowaniem austriackim znalazła się Galicja Wschodnia, którą w zwartych masach zasiedlało na początku XX w. około 2,7 miliona ludności ukraińskiej, stanowiąc większość (59%) ludności tych regionów zamieszkałych również przez inne narodowości, w tym Polaków i Żydów. Ogromna większość (95%) ludności ukraińskiej we wschodniej Galicji zajmowała się rolnictwem.

ukraińskie partie polityczne w Rosji

Budzenie się świadomości narodowej Ukraińców pod panowaniem rosyjskim rozpoczęło się w połowie XIX wieku, spotykając się z przeciwdziałaniem władz rosyjskich, traktujących Ukrainę jako integralną część Rosji – Małorosję. W reakcji na ożywienie ukraińskiego życia kulturalnego zakazano publikacji w języku ukraińskim, a działacze ukraińscy byli represjonowani. Tworzenie się ukraińskiej świadomości narodowej utrudnione było przez strukturę społeczną ziem ukraińskich (zdominowaną przez ludność chłopską), znaczne ich zacofanie oraz bliskość kulturową i językową z Rosją i intensywną rusyfikację. Znaczne ożywienie ukraińskiej świadomości narodowej nastąpiło w efekcie rewolucji 1905 roku, gdy zniesiony został zakaz publikowania w języku ukraińskim, powstały liczne ukraińskie towarzystwa oświatowe i spółdzielnie. Rozpoczęły wtedy działalność ukraińskie partie polityczne. Pierwszą masowym ugrupowaniem była Rewolucyjna Partia Ukraińska, która

po krótkim okresie, w którym głosiła hasła nacjonalistyczne, przekształciła się w 1905 roku w Ukraińską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą. Mocno lewicowa USPR, odrzucała jednak hasło dyktatury proletariatu, będąc zbliżona programowo do zachodnich partii socjaldemokratycznych i polskiej PPS. Zakładała ona także autonomię ziem ukraińskich w ramach Rosji. W 1904 roku powstała Ukraińska Partia Demokratyczna, skupiająca środowiska liberalne zbliżone programowo do rosyjskich kadetów. Ugrupowanie to (od 1905 r. pod nazwą Ukraińskiej Partii Radykalno-Demokratycznej) opowiadało się za autonomią Ukrainy, reformą rolną i stworzeniem państwa konstytucyjnego. W 1907 UPDR zakończyła działalność, a w jej miejsce powstało rok później skupiające liberalnych polityków Towarzystwo Ukraińskich Postępowców, w którym główną rolę odgrywał Mychajło Hruszewskij. Oprócz wymienionych, działał na Ukrainie powstały w 1905 roku wyniku rozłamu w RUP Ukraiński Związek Socjaldemokratyczny, który wszedł w skład Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej. Program Związku zakładał dążenie do rewolucji socjalistycznej w państwie rosyjskim i następnie dyktatury proletariatu.

Przedstawiciele ziem ukraińskich (w liczbie 95, w tym 63 Ukraińców) weszli także do wybranej w 1906 roku I Dumy, w której powstał Ukraiński Klub Poselski, domagający się autonomii dla ziem ukraińskich. 47 posłów ukraińskich weszło także do II Dumy – było wśród nich 30 przedstawicieli URDP. Po roku 1907 i zakończeniu liberalizacji stosunków w Rosji spowodowanej rewolucją 1905 roku działalność ukraińskich partii politycznych praktycznie zanikła. Trwałym dorobkiem tego okresu pozostała natomiast prasa ukraińskojęzyczna, dająca podstawy dalszego rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego.

ukraińskie partie polityczne w Galicji Wschodniej
--

Nieco inna sytuacja istniała w Galicji Wschodniej, gdzie po nieśmiałych próbach w okresie Wiosny Ludów ukraińskie życie narodowe zaczęło budzić się w końcu XIX wieku. Na jego początkowo stosunkowo powolny rozwój miał wpływ fakt oddania przez władze austro-węgierskie rządów prowincją w ręce polskie i dyskryminujący chłopską w swej masie ludność ukraińską kurialny system wyborczy. Znacznie szybciej niż w państwie rosyjskim rozwijały się natomiast ukraińskie instytucje kulturalne, oświatowe i spółdzielczość. Liberalne stosunki panujące w państwie austro-węgierskim spowodowały, że na początku XX wieku Galicja wschodnia stała się ośrodkiem ukraińskiego ruchu narodowego promieniującym także na inne ziemie zamieszkałe przez ludność ukraińską. Najsilniejszym ukraińskim ugrupowaniem politycznym w Galicji była powstała w 1899 roku Partia Narodowo-Demokratyczna dążąca do uzyskania autonomii ziem zamieszkałych przez Ukraińców, jako pierwszego kroku w drodze do ich pełnej niepodległości.

ziemie polskie na pocz. XX w.
--

Sytuacja ziem polskich po rozbiorach była bardziej skomplikowana niż terytoriów ukraińskich. Znajdowały się one pod władaniem trzech państw zaborczych Prus, Rosji oraz Austro-Węgier. Oprócz tego ludność Polska zamieszkiwała licznie terytoria, które nie wchodziły przed rozbiorami w skład państwa polskiego: Śląsk, Warmię i Mazury należące do Niemiec oraz Śląsk cieszyński pod panowaniem austriackim.

Po licznych i krwawych zrywach niepodległościowych Polaków w XIX w. (Powstanie Listopadowe 1830 r., Wiosna Ludów 1848 r., Powstanie Styczniowe 1863 r.), ziemie polskie

pozostające pod panowaniem niemieckim i rosyjskim zostały poddane intensywnej germanizacji i rusyfikacji tracąc elementy wcześniejszej autonomii. Wyjątkiem pozostał zabór austriacki, w którym Galicja od lat 60-tych XIX w. uzyskała autonomię, umożliwiającą swobodny rozwój polskiej nauki, kultury i życia politycznego.

polskie partie polityczne

W końcu XIX wieku zaczęły powstawać także pierwsze nowoczesne polskie partie polityczne. W 1892 powstała Polska Partia Socjalistyczna, która rozpoczęła konspiracyjną działalność na terenie zaboru rosyjskiego, jednym z jej przywódców został wkrótce Józef Piłsudski, który jako cel działania partii stawiał oprócz spraw socjalnych także walkę o niepodległość Polski. Także w 1892 roku polscy działacze socjalistyczni w Galicji powołali partię, która przyjęła następnie nazwę Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego. W 1893 powstała natomiast z inicjatywy Romana Dmowskiego tajna Liga Narodowa, działająca na terenie wszystkich trzech zaborów, której celem była walka o polski interes narodowy. Na początku XX wieku powstało także w Galicji Polskie Stronnictwo Ludowe reprezentujące nie mające dotychczas swojej reprezentacji warstwy chłopskie.

rewolucja 1905 r.

Istotnym wydarzeniem w kształtowaniu się polskiej sceny politycznej była rewolucja 1905 roku w Rosji. Jej konsekwencją było wykrystalizowanie się niepodległościowego nurtu w łonie PPS na czele z Józefem Piłsudskim, który zdecydowanie zaczął stawiać jako główny cel swojej działalności odzyskanie przez Polskę niepodległości drogą powstania zbrojnego. Agresywnie roszczeniowy i socjalny charakter wystąpień robotniczych w Królestwie skłonił Romana Dmowskiego do uznania radykalnego ruchu socjalistycznego za jedno z głównych zagrożeń dla polskiego interesu narodowego. Uznał on również, że Niemcy z racji swojej potęgi gospodarczej, kulturalnej i militarnej stanowią większe zagrożenie dla narodu polskiego, stwierdzając w efekcie konieczność oparcia się polityki polskiej o Rosję, jako kraj słabszy i stanowiący przez to mniejsze zagrożenie dla istnienia narodu polskiego. Powołane przez Ligę Narodową Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe i inne związane z nią organizacje czynnie włączyły się zatem w polityczne życie państwa rosyjskiego, stając się wobec wygaśnięcia nastrojów rewolucyjnych główną siłą polityczną na ziemiach zaboru pruskiego i rosyjskiego. Odwrót polityki Rosji od liberalnego kursu wprowadzonego w wyniku rewolucji spowodował, że lojalistyczna wobec państwa carów polityka Ligi Narodowej budziła sprzeciw części działaczy organizacji, czego efektem były rozłamy w ruchu narodowym.

Piłsudski w Galicji

Po klęsce rewolucji 1905 r. aktywność polityczna PPS na terenie zaboru rosyjskiego zanikła. Sam Piłsudski przeniósł się wówczas do Galicji, gdzie rozpoczął przygotowania do przyszłej wojny z Rosją, skupiając wokół siebie zwolenników walki o niepodległość Polski zarówno z spośród emigrantów z zaboru rosyjskiego, jak i środowisk politycznych Galicji. Powołany w 1908 r. Związek Walki Czynnej, a następnie Związek Strzelecki prowadził szkolenie wojskowe młodzieży. Celem Piłsudskiego, który współpracował w tej mierze z wywiadem austriackim było wywołanie w chwili wybuchu wojny Niemiec i Austro-Węgier z Rosją powstania antyrosyjskiego na terenie Królestwa Polskiego i odbudowa polskiej państwowości w oparciu o Austro-Węgry.

**narastanie konfliktu
polsko-ukraińskiego**

Odradzanie się polskich aspiracji niepodległościowych i budzenie się politycznego ruchu ukraińskiego musiało doprowadzić do konfliktu polsko-ukraińskiego, jako że obie te narodowości wspólnie zamieszkiwały te same terytoria i miały rozbieżne koncepcje ich przynależności. Spór ten wiązał się również ze strukturą własności ziemi na ziemiach ukraińskich, gdzie Polacy byli w znacznym stopniu właścicielami majątków ziemskich, co do konfliktów narodowych włączało także kontekst klasowy i ekonomiczny. Narastanie nastrojów nacjonalistycznych po obu stronach wraz ze sprzecznością interesów ekonomicznych powodowało niemożliwość odrodzenia w jakiejkolwiek formie Rzeczypospolitej sprzed rozbiorów, do której to idei przywiązana była znaczna część polskiej inteligencji i ziemiaństwa, zwłaszcza z terenów wschodnich dawnego państwa polskiego. Pozostałością Rzeczypospolitej Obojga Narodów był także fakt zamieszkiwania na ziemiach ukraińskich (a także białoruskich i litewskich) znacznej liczby Polaków, co dotyczyło zwłaszcza miast, takich jak np. Lwów. Do zaostrzenia konfliktu pomiędzy ludnością polską a ukraińską przyczyniała się także polityka władz Rosji i Austro-Węgier, z których zwłaszcza te drugie umiejętnie rozgrywały różnice interesów obu narodów do utrzymania kontroli nad Galicją. Z kolei władze carskie spowodowały zaostrzenie konfliktu między Polakami a Ukraińcami, wyodrębniając w 1912 r. z Królestwa Polskiego Chełmszczyznę w celu zapobieżenia jej polonizacji.

W takiej sytuacji latem 1914 roku wybuchła wojna światowa, której stronami walczącymi były państwa rozbiorowe. Otworzyła ona przed obydwoma narodami perspektywę odzyskania niepodległości i państwowości.

Strzelcy Siczowi

Aspiracje narodowe Ukraińców znalazły w chwili wybuchu wojny wyraz przede wszystkim w Galicji, gdzie od 1911 działały paramilitarne ukraińskie oddziały Strzelców, których celem w miała być walka o państwo ukraińskie w składzie cesarstwa austro-węgierskiego. W chwili wybuchu I wojny przedstawiciele ukraińskich partii politycznych i organizacji społecznych Galicji powołali Radę Główną Ukraińską, pod patronatem której powołano Legion Strzelców Siczowych w celu walki z Rosją po stronie Austro-Węgier. Jego liczebność została ograniczona przez władze austriackie do 2 tysięcy żołnierzy, mimo że zgłosiło się znacznie więcej ochotników. Przez szeregi Strzelców Siczowych przeszło około 7 tysięcy żołnierzy, którzy odegrali dużą rolę w rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego. Słabość monarchii Habsburgów jaka wyszła na jaw w pierwszych latach wojny zintensyfikowała ukraińskie dążenia narodowe. Powstała w 1915 roku w miejsce Rady Głównej, Ogólna Rada Ukraińska wystąpiła z postulatem nadania Galicji wschodniej i Bukowinie autonomii. Po ogłoszeniu przez władze austro-węgierskie i niemieckie planów restytucji państwa polskiego (akt 5 listopada 1916 r.) Rada uległa rozwiązaniu, a jej rolę spełniała Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w sejmie wiedeńskim na czele z Jewhenem Petruszewiczem. W 1917 r. politykom ukraińskim udało się doprowadzić do organizacji dwóch dywizji ukraińskich z jeńców ukraińskich z armii rosyjskiej.

W Rosji wybuch wojny zaowocował represjami wobec ukraińskich działaczy narodowych, które objęły następnie także zajętą przez wojska rosyjskie część Galicji ze Lwowem. Po kolejnych niepowodzeniach na froncie wschodnim, władze rosyjskie złagodziły politykę wobec ziem ukraińskich, co pozwoliło na ożywienie ukraińskiego życia gospodarczego i kulturalnego, a także wysuwanie postulatów autonomii ziem ukraińskich.

Legiony Polskie

Nieco inaczej wyglądała sytuacja na ziemiach polskich. Próba wywołania powstania na terenach Królestwa Polskiego przez oddziały strzeleckie dowodzone przez J. Piłsudskiego nie powiodła się, wobec czego austriackie władze wojskowe podjęły decyzję o ich rozwiązaniu. Interwencja polskich polityków w rządzie austriackim spowodowała jednak, że wyraził on zgodę na sformowanie polskich oddziałów wojskowych pod nazwą „Legiony Polskie” przy armii austriackiej. W ich skład weszły również oddziały Piłsudskiego. Polityczne zwierzchnictwo nad Legionami sprawował Naczelny Komitet Narodowy w skład którego weszli przedstawiciele głównych ugrupowań politycznych Galicji. Wkrótce jednak wyłamali się z niego Narodowi Demokraci, zgodnie z polityką kierownictwa swojego ugrupowania stawiając na zwycięstwo w wojnie Rosji i Ententy. Legiony Polskie złożone z trzech brygad, z których pierwszą dowodził Józef Piłsudski, były wojskiem ochotniczym, przepojonym ideą niepodległości Polski. Stoczone przez nie walki dowiodły ich dużej wartości bojowej, stając się niemal od początku legendą.

Akt 5 listopada

Zarówno jednak Rosja jak i państwa centralne nie podjęły u progu wojny żadnych zobowiązań w sprawie polskiej, licząc na szybkie zwycięstwo i nie chcąc wiązać sobie rąk. Brak rozstrzygnięć na froncie i ogromne straty w ludziach spowodowały, że w 1916 r. Niemcy i Austro-Węgry zdecydowały o powołaniu na zdobytym na Rosji terytorium dawnego Królestwa Polskiego namiastki polskiego państwa, jednak bez określonych granic i sprecyzowanego ustroju. Decyzja ta ogłoszona uroczystie 5 listopada 1916 r. miała umożliwić powstanie licznej armii polskiej, która mogłaby przejąć obronę frontu rosyjskiego i przerzucenie wojsk niemieckich na front zachodni. Plany te nie zostały zrealizowane ze względu na brak chęci polskiego społeczeństwa do zaangażowania się po stronie Niemiec, a następnie wybuch rewolucji w Rosji. Powstanie namiastki państwa dało jednak możliwość Polakom stopniowego przejmowania administracji i przygotowywania kadr na czas odzyskania niepodległości. Opór Niemiec wobec polskich aspiracji niepodległościowych zaowocował latem 1917 roku kryzysem latem w utworzonym na bazie Legionów Polskich Polskim Korpusie Posiłkowym – na wezwanie J. Piłsudskiego znaczna część jego żołnierzy odmówiła złożenia przysięgi na wierność państwom centralnym, w wyniku czego została internowana, a sam Piłsudski aresztowany i osadzony w twierdzy w Magdeburgu. Jesienią 1917 państwa centralne powołały na okupowanych ziemiach Polski jako organ władzy Radę Regencyjną, która sprawowała mocno ograniczoną władzę na terytorium byłego Królestwa Polskiego. Deklaracja Rządu Tymczasowego Rosji o uznaniu niepodległości państwa polskiego odblokowała możliwości działania polskich polityków na Zachodzie i zaowocowała utworzeniem w Paryżu Komitetu Narodowego Polskiego, na czele z Romanem Dmowskim i powołaniem pod jego egidą polskiej armii w Francji.

**Ukraińska
Republika Ludowa**

Rewolucja lutowa 1917 r. w Rosji zmieniła także sytuację polityczną Ukrainy. Obalenie caratu i objęcie rządów w Rosji przez ugrupowania demokratyczne odblokowało możliwości działania polityków i działaczy narodowych na Ukrainie. Powstała wówczas w Kijowie Ukraińska Centralna Rada w skład której weszli przedstawiciele wszystkich głównych ugrupowań politycznych Ukrainy. Jej przewodniczącym wybrano Mychajło Hruszewskiego. Po wybuchu rewolucji październikowej w Rosji, Centralna Rada ogłosiła 20 listopada 1917 r. niepodległość Ukrainy w federacji z Rosją, a w styczniu roku następnego pełną

niepodległość Ukraińskiej Republiki Ludowej. Spotkało się to z szybką reakcją bolszewików, którzy powołali Ukraińską Republikę Rad, a następnie przystąpili do otwartej wojny z URL. W tej sytuacji władze Republiki zwróciły się o pomoc do Niemiec i Austro-Węgier. Pod ich naciskiem delegacja URL została włączona do rokowań pokojowych toczących się od grudnia 1917 roku między Rosją a państwami centralnymi. 9 lutego 1918 roku podpisany został pokój pomiędzy Austro-Węgrami i Niemcami a URL, w wyniku którego strona ukraińska uzyskała zobowiązanie do pomocy militarnej w zamian za dostawy żywności. W traktacie uznano również przynależność guberni chełmskiej i części Podlasia do URL, co wywołało bardzo ostre protesty strony polskiej – do dymisji podał się niedawno powołany przez Radę Regencyjną rząd Jana Kucharzewskiego, a zbuntowane oddziały Polskiego Korpusu Posiłkowego przebiły się przez front pod Rarańczą.

traktat brzeski

Po zawarciu pokoju z Rosją bolszewicką 3 marca 1918 roku wojska niemieckie wkroczyły na Ukrainę, wypierając oddziały bolszewickie. Władzę na URL objęła ponownie Centralna Rada, wkrótce jednak nastąpił popierany przez Niemców zamach stanu w efekcie którego kierownictwo państwa objął były generał armii carskiej, konserwatysta Pawło Skoropadski, który przyjął tytuł hetmana. Pod jego rządami nastąpiła dalsza ukrajinizacja struktur państwa i szybki rozwój ukraińskich instytucji kulturalnych. Zachowawcza polityka społeczna, przywracanie przedwojennego status quo (w tym odbieranie nadanej chłopom ziemi) spowodowały narastanie latem 1918 r. nastrojów wrogich Skoropadskiemu, a z czasem otwartych buntów chłopskich. Zwycięstwo Ententy, podpisanie 11 listopada zawieszenia broni na froncie zachodnim, faktyczny rozpad Austro-Węgier przesądziły o losie rządów hetmana Skoropadskiego. Powszechne niezadowolenie z jego polityki wykorzystała opozycja. 13 listopada grupa polityków Centralnej Rady powołała pięcioosobowy Dyktariat Ukraińskiej Republiki Ludowej. Jego przewodniczącym został Wołodimir Wynnyczenko, a sekretarzem wojny Symon Petlura. Przy wsparciu zbuntowanych jednostek wojskowych, zwłaszcza korpusu Strzelców Siczowych Dyktariat dokonał przewrotu obejmując 14 grudnia 1918 r. władzę w Kijowie.

**Zachodnioukraińska
Republika Ludowa**

Rozpad Austro-Węgier następujący w październiku 1918 r. zaowocował również niepodległościowymi inicjatywami polityków ukraińskich w Galicji. 18 października 1918 roku powstała tam Ukraińska Rada Narodowa, w którą tworzyli przedstawiciele głównych stronnictw politycznych i przedstawiciele kościoła. Ogłosiła ona powstanie niepodległego państwa ukraińskiego w federacji z Austro-Węgrami. 31 października 1918 r. działająca w konspiracji Ukraińska Organizacja Wojskowa, wykorzystując skoncentrowanie przez władze austriackie w okolicach Lwowa oddziałów wojskowych złożonych w znacznym stopniu z żołnierzy narodowości ukraińskiej, opanowała miasto. W ciągu kilku następnych dni URN przejęła władzę w całej niemal wschodniej Galicji, ogłaszając 13 listopada powstanie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Pod koniec listopada przeprowadzono wybory do parlamentu – także noszącego nazwę Ukraińskiej Rady Narodowej, którego przewodnictwo objął, jako faktyczna głowa państwa, Jewhen Petruszewicz. Wprowadzono powszechne prawo wyborcze, zdecydowano również o przeprowadzeniu parcelacji wielkiej własności ziemskiej. Podjęto jednocześnie intensywny rozwój armii (Ukraińskiej Armii Halickiej), która wiosną 1919 r. liczyła już około 100 tysięcy

żołnierzy. W styczniu 1919 roku ogłoszono połączenie ZURL z URL na zasadzie federacji, miało ono jednak znaczenie tylko symboliczne.

wojna polsko-ukraińska

Przejęcie Lwowa przez stronę ukraińską spotkało się ze spontanicznym oporem ludności polskiej stanowiącej ponad 60% ludności miasta. We Lwowie wybuchło powstanie, które po kilkudniowych ciężkich walkach doczekało się pomocy wojskowej z Galicji Zachodniej – 10 listopada oddziały polskie opanowały Przemyśl, a 19 listopada zorganizowana grupa odsiecz dotarła do Lwowa, wypierając 22 listopada jednostki ukraińskie poza miasto.

odzyskanie niepodległości przez Polskę

Rozpad Austro-Węgier i coraz wyraźniej widoczna klęska Niemiec spowodowały również powstawanie ośrodków władzy polskiej na ziemiach zamieszkałych przez Polaków. Istniejąca w Warszawie Rada Regencyjna i podporządkowany jej rząd zaczęły stopniowo uniezależniać się od Niemiec, ogłaszając 7 października konieczność powstania niepodległej zjednoczonej Polski. 18 października w zaborze austriackim powstała złożona z przedstawicieli głównych ugrupowań politycznych Polska Komisja Likwidacyjna, która w trzy dni później przejęła władzę na terenie Galicji i Śląska Cieszyńskiego. 10 listopada 1918 r. przybył do Warszawy zwolniony z niemieckiej niewoli Józef Piłsudski, który przejął z rąk Rady Regencyjnej władzę nad wojskiem, a następnie całość władzy wykonawczej, obejmując funkcję Tymczasowego Naczelnika Państwa. Powołany przez niego rząd kierowany przez socjalistę Jędrzeja Moraczewskiego, oparty wyłącznie na stronnictwach lewicowych zorganizował wybory oparte na demokratycznej ordynacji. Przewagę uzyskały w niej stronnictwa prawicy, zwłaszcza Narodowa Demokracja. W styczniu 1918 roku powstał nowy rząd pod kierunkiem słynnego pianisty, związanego z prawicą Ignacego Paderewskiego. Nowo wybrany Sejm Ustawodawczy utrzymał na stanowisku Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego, który posiadał silną pozycję ze względu na sprawowanie bezpośredniego dowództwa nad armią, rozdrobnienie Sejmu oraz duży autorytet osobisty i zaplecze oddanych mu współpracowników i żołnierzy.

Odradzająca się po 123 latach Polska znajdowała się w niezwykle trudnej sytuacji politycznej. Na terenie Królestwa stacjonowały jeszcze wojska niemieckie, stopniowo ewakuowane do ojczyzny, na wschodzie znajdowały się silne ugrupowanie wojsk niemieckich na froncie rosyjskim, w rękach niemieckich znajdowała się także Wielkopolska i Pomorze. Przebieg zachodniej granicy Polski miał zostać rozstrzygnięty w trakcie konferencji pokojowej w Wersalu, której decyzje były trudne do przewidzenia, wobec niechęci strony niemieckiej do rezygnacji z uzyskanych w kolejnych rozbiorach Polski terytoriów. Nieuregulowana była także wschodnia granica Polski, gdzie od zrewolucjonizowanej Rosji dzieliła Polskę tylko armia niemiecka.

traktat wersalski

W tej sytuacji 27 grudnia wybuchło w Wielkopolsce, którego pomyślny przebieg przesądził o przyłączeniu tej dzielnicy do Polski. Podpisany 28 czerwca 1919 r. w Wersalu traktat pokojowy z Niemcami, zdecydował o przyznaniu Polsce Wielkopolski, Pomorza (bez Gdańska ustanowionego Wolnym Miastem) oraz o przeprowadzeniu plebiscytów na Górnym Śląsku oraz Warmii i Mazurach. Plebiscyty te przeprowadzone w 1920 r. (na Warmii i Mazurach) i 1921 r. (na Śląsku) zakończyły się w znacznym stopniu klęską

Polski – jedynie część Górnego Śląska, dzięki trzem powstaniom polskiej ludności tego regionu została przyłączona w 1922 roku do Polski.

**inkorporacja,
czy federacja**

Odnosnie do ziem wschodnich Rzeczypospolitej w polskiej polityce powstały dwie koncepcje ukształtowania polskiej granicy wschodniej. Koncepcja inkorporacyjna reprezentowana przez Narodową Demokrację zakładała włączenie do Polski tych ziem na wschodzie, na których silne były polskie wpływy kulturalne i polityczne, tak by liczna mniejszość narodowa w Polsce nie zdominowała polskiej większości. Druga koncepcja, federacyjna, której zwolennikiem były przede wszystkim stronnictwa lewicy zakładała stworzenie na wschodniej granicy Polski państw z Polską sfederowanych w celu stworzenia bariery oddzielającej Polskę od Rosji. Dotyczyła ona zarówno Litwy, jak i Ukrainy. Polityka Józefa Piłsudskiego zmierzała do jak najdalszego odsunięcia Rosji od Polski – pozostając formalnie zwolennikiem federacji prowadził on elastyczną politykę, starając się uzyskać jak najkorzystniejsze dla Polski rozwiązania graniczne na wschodzie.

wojna polsko-bolszewicka

W styczniu 1919 polskie oddziały zetknęły się z posuwającą się na zachód w miejsce wycofujących się do ojczyzny oddziałów niemieckich, Armią Czerwoną. Marsz na zachód bolszewicy zaczęli przygotowywać już w listopadzie 1918, by w styczniu zająć Mińsk białoruski i Wilno z którego wyparli polską samoobronę. W lutym 1919 J. Piłsudski powołał Front Litewsko-Białoruski, którego wojska dowodzone przez gen. Stanisława Szeptyckiego weszły w kontakt bojowy z Armią Czerwoną. W marcu polscy żołnierze zajęli Pińsk, a następnie pod osobistym nadzorem J. Piłsudskiego grupa operacyjna pod dowództwem gen. Edwarda Rydza-Śmigłego zdobyła Wilno. W wydanej wówczas odezwie „Do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”, J. Piłsudski deklarował możliwość decydowania przez mieszkańców tych terenów o swoim losie oraz szybkie zwołanie konstytuandy. Latem 1919 r. wojska polskie podjęły dalszą ofensywę na froncie bolszewickim dochodząc pod Dyneburg, zajęły Mińsk białoruski, osiągając linię Połock – Borysów – Bobrujsk – Zasław – Zbrucz.

wojna polsko-ukraińska

Na odcinku południowym trwały natomiast zaciekle starcia walki polsko-ukraińskie, przede wszystkim na terenie Galicji wschodniej. Rozpoczęta 1 listopada 1918 r. walka o Lwów przekształciła się w wielomiesięczną krwawą wojnę polsko-ukraińską, w której obie strony nie były nastawione na kompromis. Przejawem tego było odrzucenie przez ZURL propozycji mocarstw zachodnich ogłoszenia zawieszenia broni i zatrzymania wojsk na linii demarkacyjnej przebiegającej na wschód od Lwowa i zagłębia Borysławskiego. Szybko okazało się, że Polska ma w tej wojnie zdecydowaną przewagę ze względu na większy potencjał militarny i uzyskane po pewnych wahaniach poparcie Ententy, widzącej w Polsce przeciwwagę dla bolszewików. Walki w Galicji wschodniej trwały do lata 1919 roku, kiedy po uspokojeniu frontu północno-wschodniego i przybyciu do Polski z Francji armii gen. Hallera, mimo silnego oporu armia i władze ZURL zostały w lipcu 1919 r. zmuszone do przekroczenia Zbrucza i przejścia na Podole, zajęte przez Armię URL.

**wojna URL z bolszewikami
i „białą” Rosją**

W równie trudnej co ZURL sytuacji znajdowała się także Ukraińska Republika Ludowa. Jej niepodległy byt zagrożony był prawie ze wszystkich stron: bolszewickiej Rosji, wojsk „białej” Rosji, która podobnie jak bolszewicy nie chciała uznać suwerenności Ukrainy oraz

Polski roszczącej sobie prawo części Wołynia i prowadzącej wojnę z ZURL. Stosunkowo szybko przeprowadzona mobilizacja do armii URL dała jednak początkowo władzom Republiki przekonanie o własnej sile militarnej. 18 grudnia 1918 roku podjęto decyzję o prowadzeniu wojny obronnej na froncie wschodnim i południowym, a jednocześnie podjęcie ofensywy wraz Ukrainą Armią Halicką przeciw Polsce. Planom tym przeszkodziła rozpęta w połowie stycznia 1919 roku ofensywa bolszewicka, która uzyskała powodzenie głównie dzięki agitacji w szeregach świeżo sformowanej armii URL, w efekcie której znaczna część żołnierzy zdezerterowała zasilając oddziały zbuntowane przeciw Dyktatoratowi i anarchistyczne zgrupowanie Nestora Machny. 14 lutego bolszewicy wkroczyli do Kijowa, odcinając jednocześnie armię ukraińską od Morza Czarnego. Kontratak przeprowadzony w marcu 1919 roku przez armię URL nie przyniósł spodziewanych rezultatów, a wyczerpane oddziały ukraińskie wycofały się na Wołyń. W tej trudnej sytuacji kierownictwo URL rozważało konieczność zaniechania walki na dwa fronty, jednak dopiero w maju podjęto rokowania o rozejm ze stroną polską. Ponieważ strona polska domagała się uznania jej suwerenności nad Galicją Wschodnią, podpisane 24 maja 1919 r. przez Ignacego Paderewskiego i Borysa Kurdynowskiego porozumienie zostało odrzucone przez rząd URL, m.in. ze względu na punkt dotyczący zrzeczenia się pretensji do Galicji. W tym samym czasie położenie URL uległo znacznemu pogorszeniu ze względu na rozpoczęcie kolejnej ofensywy bolszewickiej, która nastąpiła w maju równocześnie niemal z uderzeniem oddziałów przybyłej na Wołyń polskiej armii gen. Hallera. Unikając ostatecznego rozbicia dowództwo armii URL zdecydowało o przebiciu się na Podole. Rozpęta 31 maja operacja przebicia się przez front bolszewicki zakończyła się powodzeniem, a wojska URL bez większych strat zajęły Podole – siedzibą władz Republiki został Kamieniec Podolski. Dzięki tej operacji skrócono znacznie linię frontu, zyskując czas na reorganizację armii i jej dobrojenie dzięki dostawom z Rumunii. W dalszym ciągu kontynuowano również na różnym szczeblu rozmowy z Polską. W lipcu siły URL zostały wzmocnione przez wyparte na Podole oddziały UHA. W sumie oddziały ukraińskie liczyły zatem prawie 100 tysięcy ludzi (w tym około 40 tysięcy zdolnych do walki).

Posiadając stosunkowo znaczne siły S. Petlura podjął w sierpniu 1919 r. ofensywę w kierunku Dniepru. Jej celem było opanowanie Kijowa, a następnie podjęcie dalszego natarcia na Moskwę we współpracy z armią „białej” Rosji gen. Denikina. 30 sierpnia oddziały Ukrainiejskiej Armii Halickiej zajęły Kijów, już jednak następnego dnia oddały go bez walki wojskom Armii Ochotniczej gen. Antona Denikina, nie chcąc podejmować z nimi walki. Podjęte przez delegację URL rozmowy z dowodzącymi oddziałami rosyjskimi gen. Bredowem nie doprowadziły jednak do porozumienia, gdyż domagał się on włączenia oddziałów URL do armii „jednej i niepodzielnej Rosji”, bądź ich rozbrowienie. W tej sytuacji po krótkim okresie rozejmu we wrześniu 1919 r. doszło do wojny pomiędzy URL a Armią Ochotniczą, której efekty okazały się tragiczne dla strony ukraińskiej, słabiej zorganizowanej i wyposażonej. W listopadzie 1919 r. wojska URL znajdowały się już w bardzo trudnej sytuacji – skupione na niewielkim terytorium, pozbawione dostaw uzbrojenia i zaopatrzenia, wyniszczone chorobami i trudnymi warunkami życia. W tej sytuacji wojska UHA podporządkowały się armii Denikina, a dyktator ZURL J. Petruszewicz wyjechał do Wiednia, gdzie stworzył rząd na wygnaniu. Przesądziło to los wojsk URL – po zajęciu

przez wojska polskie (na prośbę Petlury) Kamieńca Podolskiego, rząd wraz Petlurą przeniósł się do Starokonstantynowa a następnie Lubaru na Wołyniu.

I Pochód Zimowy

Tam też S. Petlura, który po rezygnacji pozostałych członków Dyrektoriatu objął pełnię władzy, przeorsował podjęcie decyzji o współpracy z Polską. Władze URL i część armii przekroczyły linię zajmowaną przez armię polską, a część wojsk pod dowództwem gen. Mychajło Omeljanowicza-Pawlenki przebiła się na tyły Armii Ochotniczej podejmując walkę partyzancką na jej tyłach w czasie tzw. Pochodu Zimowego. Przy niewielkim oporze przeciwnika, wojska gen. Pawlenki zajęły 31 grudnia 1919 r. Humań, od połowy stycznia wchodząc w kontakt bojowy z oddziałami bolszewickimi, które po pokonaniu Armii Ochotniczej zaczęły zajmować Ukrainę. W walkach z bolszewikami wojska ukraińskie przeszły na lewy brzeg Dniepru, markując natarcie w kierunku Połtawy, by następnie wrócić na prawy brzeg rzeki. Po krótkim pobycie w okolicach Humania rozpoczęto ofensywę na południe oczyszczając z bolszewików tereny między Dniestrem a Bohem.

Począwszy od września 1919 r. front polsko-bolszewicki zamarł, co związane było przede wszystkim z nieufnością władz polskich wobec wspieranej przez Ententę „białej” Rosji, której przywódcy nie godzili się na przyznanie niepodległości Ukrainie, Białorusi i państwowym bałtyckim. Wobec takiego stanowiska „białych” Piłsudski wstrzymał działania na froncie, informując o swojej decyzji przedstawiciela bolszewickiej Rosji Juliana Marchlewskiego. Ułatwiło to bolszewikom pokonanie Armii Ochotniczej. Po jego klęsce otwarta stanęła jednak kwestia zagrożenia Polski ze strony bolszewików. Odrzucając oferty pokojowe z ich strony, będące elementem gry na czas, Piłsudski zdecydował się na podjęcie próby zajęcia Ukrainy i wsparcia dążeń rządu Petlury do utworzenia niepodległego państwa, które w jego zamiarach miało oddzielać Polskę od Rosji.

Jeszcze przed ostatecznym sformułowaniem koncepcji polskiego uderzenia na Ukrainę rozpoczęto w Polsce organizację jednostek wojska ukraińskiego, w oparciu internowanych żołnierzy URL. Latem 1919 r. internowanych żołnierzy ukraińskich skupiono w obozie w Łańcucie i starano się zapewnić im dobre warunki bytu. Pod koniec roku ich liczba sięgnęła czterech tysięcy.

sojusz polsko-ukraiński

W grudniu 1919 r. prowadzone od lata rokowania polsko-ukraińskie zakończyły się podpisaniem wspólnej deklaracji, w której deklarowano m.in. rezygnację strony ukraińskiej z części Wołynia i Galicji (decyzję w tej sprawie miała podjąć Konferencja Pokojowa w Wersalu). Spotkała się ona z protestami galicyjskich członków delegacji ukraińskiej, którzy ostentacyjnie z niej wystąpili, jak części polityków URL, w tym M. Hruszewskiego i W. Wynnyczenki. Podpisanie tej deklaracji nie przesądziło jednak o dalszej polsko-ukraińskiej współpracy. Wynikało to z faktu, że po stronie polskiej nie było jeszcze skryształizowanej koncepcji dalszych działań po klęsce Denikina. Najszybciej rozpoczęły działania w sferze wojskowej. Już w końcu grudnia 1919 r. rozpoczęły się polsko-ukraińskie rozmowy dotyczące formowania w Polsce jednostek ukraińskich. Rozkazem Symona Petlury z 10 stycznia 1920 rozpoczęto przygotowania do formowania jednostek ukraińskich w Łańcucie (gen. Marko Bezruczko) i na Podolu (płk. Ołeksandr Szapowałow). Organizacja

wojska ukraińskiego początkowo w składzie 2 dywizji przyspieszyła w lutym 1920 r. Do kwietnia 1920 r. obie jednostki: 2 DP pod dowództwem gen. Ołeksandra Udowyczenki i 6 DP gen. Marko Bezruczko, osiągnęły one gotowość bojową, mimo stosunkowo niskich stanów liczbowych (liczyły w sumie około 5 tysięcy żołnierzy).

Rokowania polsko-ukraińskie zostały zintensyfikowane wiosną, po podjęciu przez Piłsudskiego decyzji o uderzeniu na Ukrainę. 21 kwietnia została podpisana umowa polityczna, a wkrótce potem konwencja wojskowa regulująca warunki polsko-ukraińskiej współpracy. Zakładały one sojusz i współpracę wojskową, której celem miało być odzyskanie zajętych przez bolszewików terytoriów ukraińskich, przez wojska polskie i ukraińskie. Po spełnieniu tego celu i przejęciu władzy na Ukrainie (bez Galicji Wschodniej i części Wołynia uznanych za należące do Polski) przez administrację URL, wojska polskie miały zostać wycofane najszybciej jak to będzie możliwe.

ofensywa kijowska

Ofensywa polska na Ukrainę rozpoczęła się 25 kwietnia 1920 roku. Uderzającą w kierunku Kijowa 3 Armia dowodził osobiście Józef Piłsudski. W ciągu kilku dni oddziały polskie rozbiły bolszewicką 12 armię, a na stronę polską przeszła większość podporządkowanych Armii Czerwonej oddziałów Ukraińskiej Armii Halickiej, co w dużym stopniu ułatwiło zwycięstwo. 7 maja 1920 r. oddziały polskie wkroczyły do Kijowa. Z powodu błędnego rozpoznania zamiarów sowieckich, armii polskiej nie udało się jednak całkowicie rozbić sił bolszewickich, które wycofały się za Dniepr. Obie dywizje ukraińskie wzięły udział w drugiej fazie ofensywy kijowskiej, nie prowadząc jednak walk na większą skalę. 9 maja oddziały 6 UDP gen. Udowyczenki wzięły udział w uroczystej defiladzie w Kijowie, przed J. Piłsudskim i S. Petlurą. Następnie rozpoczęła się intensywna praca nad rozbudową armii ukraińskiej. Do zorganizowanych w Polsce oddziałów dołączyły uczestniczące w Pochoździe Zimowym wojska gen. Omeljanowicza-Pawłenki, liczące około 4 tysięcy żołnierzy.

sytuacja

międzynarodowa URL

Mimo powodzenia operacji kijowskiej władzom URL nie udało się uzyskać uznania przez państwa Ententy. Francja, na którą najbardziej liczono zdecydowała o dalszym popieraniu „białych” licząc, że zaangażowanie na froncie ukraińskim pozwoli armii gen. Piotra Wrangla na uzyskanie powodzenia w walce z Armią Czerwoną. Poparcie dla Wrangla konsekwentnie odmawiającego uznania niepodległości Ukrainy wykluczały uznanie przez Francję URL. Z kolei rząd Wielkiej Brytanii uznając za nierealne zbrojne obalenie władzy bolszewickiej w Rosji, nie chciał dalej angażować się politycznie i militarnie w Rosji. URL nie uznała również Rumunia, mimo starań podejmowanych w tej mierze także przez władze polskie. Rumuni zgodzili się natomiast na przepuszczanie przez swoje terytorium materiału wojennego dla armii URL, jak również dostarczyć posiadane uzbrojenie i amunicję produkcji rosyjskiej.

Organizacja władz i armii URL natrafiła jednak na rozliczne problemy, spośród których najważniejszym był brak kadr administracyjnych i bierność zmęczonego wojną społeczeństwa. Do tego doszły wewnętrzne spory wśród polityków URL, związane ze stosunkiem do sojuszu z Polską. Efektem tej sytuacji było stosunkowo późne rozpoczęcie poboru do wojska i związany z tym wolny wzrost sił armii URL. Wbrew opiniom wielu historyków niepowodzenie planów budowy silnej armii ukraińskiej spowodowane było nie tyle

niechętnymi nastrojami ludności ile właśnie trudnościami organizacyjnymi i bardzo krótkim czasem jaki władze URL miały na dokonanie tego zadania.

Już w połowie maja nastąpiło uderzenie wojsk bolszewickich na froncie północnym. Zostało co prawda odparte, ale zaangażowało odwody i uwagę polskiego dowództwa. Kolejny atak tym razem Armii Konnej Siemiona Budionnego na południu przełamał polskie pozycje i zagroził 3 armii polskiej, która wraz oddziałami ukraińskimi 10 czerwca opuściła Kijów. Dowództwo WP nie przewidziało skutków masowego uderzenia kawalerii, która przełamując słabsze miejsca obrony siała popłoch na tyłach, zmuszając oddziały przeciwnika do ciągłego demoralizującego odwrotu. Działania Konarmii Budionnego spowodowały, że już w połowie czerwca 1920 roku linia frontu wróciła do stanu sprzed ofensywy kijowskiej.

**kontrofensywa
bolszewicka**

4 lipca 1920 dowodzone przez Michaiła Tuchaczewskiego oddziały Frontu Zachodniego Armii Czerwonej uderzyły na północy, przełamując polskie pozycje i zmuszając Wojsko Polskie do odwrotu, który wobec ciągłego zagrożenia tyłów przez kawalerię bolszewicką przybrał szybko paniczny charakter. 1 sierpnia oddziały Tuchaczewskiego przekroczyły rzekę Bug, zagrożone zostały również Mława, Płock i Włocławek na północy. Na południu wojska sowieckie próbowały zająć Lwów, zaciekle walki toczyły się pod Kowlem i Brodami. Na zajętych terenach powoływano komitety rewolucyjne, jako organy władzy bolszewickiej. Na początku sierpnia 1920 r. powstał w Białymstoku Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, mający stanowić zaczątek władz bolszewickiej Polski.

polska kontrofensywa

W tej tragicznej sytuacji nastąpiła mobilizacja całego polskiego społeczeństwa, powołano Armię Ochotniczą. 12 sierpnia rozpoczęły się walki pod Warszawą, w których oddziały bolszewickie zostały powstrzymane. Cztery dni później z nad Wieprza uderzyła polska 3 armia dowodzona osobiście przez Józefa Piłsudskiego. Armia Tuchaczewskiego została rozbita i w panice wycofała się na wschód. Wkrótce potem klęskę poniosła Armia Konna S. Budionnego w bitwie pod Komarowem. Całkowitej klęski wojsk bolszewickich dopełniła wrześniowa ofensywa polska nad Niemnem, w efekcie której wojska Tuchaczewskiego straciły całkowicie wartość bojową. Gdy 12 października podpisano w Rydze rozejm linia frontu przebiegała od Dżisny na północy przez Mińsk białoruski, rzekę Słucz do Baru na południu.

**działania wojenne
armii URL w 1920 r.**

Wojska URL wzięły aktywny udział w walkach z najazdem bolszewickim na Polskę. W chwili odwrotu z Kijowa liczyły one już ponad 20 tysięcy żołnierzy. Składały się one z pięciu dywizji pod dowództwem gen. M. Omeljanowycza-Pawłenki. Armia ukraińska wzięła udział w walkach pod Szarogrodem, a następnie w walkach odwrotowych, gdzie współdziałając z polską 6 armią zajęła linie obronne na Zbruczu. W obronie linii Zbrucza oddziały gen. Pawłenki stoczyły m.in. trzydniową zwycięską bitwę pod Sidorowem, przechodząc następnie do obrony linii rzeki Seret, tocząc następnie ciężkie walki między Strypą i Seretem. W połowie sierpnia armia ukraińska broniła linii Dniestru, w tym niezwykle istotnych dla Polski linii komunikacyjnych z Rumunią, by pod koniec miesiąca wziąć udział w ofensywie, która doprowadziła ją z powrotem nad Zbrucz.

Oddzielne walki od armii Omeljanowycza-Pawlenki prowadziła 6 Dywizja Piechoty gen. M. Bezruczki, która w czasie odwrotu z Kijowa została podporządkowana polskiej 3 Armii. Po ciężkich walkach obronnych nad Styrem w lipcu, została przeniesiona w rejon Kowla, a następnie Chełma. W końcu sierpnia 6 UDP wslawiła się zacieklą obroną Zamocia przed Armią Konną Budionnego. We wrześniu 6 dywizja dołączyła do armii gen. Omeljanowycza-Pawlenki nad Zbruczem. Po dojściu do Zbrucza, oddziały ukraińskie za zgodą władz polskich przekroczyły rzekę, przygotowując się do dalszej ofensywy na Ukrainę. Początkowo musiały jednak odeprzeć próbę kontrofensywy Armii Czerwonej. Rozpoczęta ostatecznie 19 września się ofensywa wojsk ukraińskich, dopiero po kilku dniach uzyskała powodzenie. 25 września zajęto zaciekle broniony Płoskirów, a w trzy dni później Starokonstantynów. Jednak zacieklą obrona pozwoliła bolszewikom na podciągnięcie odwodów i wyczerpane ciężkimi walkami wojska gen. Omeljanowycza-Pawlenki nie były w stanie kontynuować ofensywy.

rozejm 18 X 1920 r.

Pokonanie Armii Czerwonej przez armię polską i wspierające ją wojska ukraińskie, nie zdołało zmienić sytuacji w jakiej znalazła się sprawa ukraińska. Polska wyczerpana długotrwałą wojną o granice, osiągnąwszy w wyniku bitwy niemeńskiej i ofensywy na południu zadowalającą ją linię graniczną, nie była w stanie dalej prowadzić wojny z bolszewicką Rosją. Prowadzone od sierpnia 1920 r. rokowania pokojowe po zwycięstwie wojska polskiego nad Niemnem nabrały jesienią 1920 roku rozpędu. 12 października zawarto zawieszenie broni, na mocy którego działania wojenne miały zostać przerwane 6 dni później. Linia rozgraniczenia wojsk obu państw na miała przebiegać na Zbruczu i Horyniu. Licząc, że rozejm nie będzie trwały, wojska ukraińskie rozpoczęły 10 października ofensywę, wspieraną przez akcję polskich oddziałów, które zajęły węzeł kolejowy Korosteniu, ułatwiając natarcie wojsk gen. Pawlenki. Mimo dużego wysiłku i strat ofensywa wojsk URL załamała się ostatecznie 19 października, nie osiągając zamierzonych celów.

Po wejściu w życie zawieszenia broni armia ukraińska zaczęła szybką rozbudowę i uzupełnianie stanu broni i zapasów. Jej dowództwo zdecydowało o rozpoczęciu kolejnej ofensywy przeciw bolszewikom 10 listopada 1920 roku. W tym dniu jednak wojska ukraińskie zostały niespodziewane zaatakowane przez Armię Czerwoną. Kontrofensywa bolszewicka zdecydowała o niepowodzeniu planów ukraińskich – w dniach 20–21 listopada armia ukraińska przekroczyła Zbrucz, składając broń przed Wojskiem Polskim. Żołnierze Armii URL zostali rozmieszczeni w obozach internowania, z zachowaniem podziału na jednostki wojskowe. Obozy internowania znajdowały się m.in. w Łańcucie, Pikulicach, Kaliszu, Piotrkowie Trybunalskim, Częstochowie i Aleksandrowie Kujawskim.

traktat ryski

18 marca 1921 r. w Rydze nastąpiło podpisanie traktatu pokojowego pomiędzy Polską a Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republiką Rad, Białoruską Socjalistyczną Republiką Rad oraz Ukraińską SSR. Traktat ustalał między innymi przebieg granicy polsko-sowieckiej, a także zobowiązywał obie strony do nietworzenia i nie popierania organizacji mających na celu zbrojną walkę z państwem będącym stroną układu. Mimo to strona ukraińska nie zaprzestała działań w celu odzyskania niepodległości swojego państwa.

II pochód zimowy

W styczniu 1921 roku powstał przy Komendzie Głównej Armii URL Sztab Partyzancko-Powstańczy na którego czele stanął generał Jurko Tiutiunnyk. Prace tego sztabu były kontynuowane także po zawarciu traktatu w Rydze, przy dyskretnym poparciu polskich władz wojskowych. Planom władz URL sprzyjała sytuacja na Ukrainie, gdzie nadal trwał żywioły ruch partyzancki skierowany przeciw władzy sowieckiej. Mimo rozbicia latem 1921 roku znacznej części oddziałów partyzanckich, generał Tiutiunnyk zdecydował się na przeprowadzenie rajdu na ziemiach ukraińskich. Podzielone na trzy grupy wojska ukraińskie rozpoczęły przekraczanie granicy polsko-sowieckiej w końcu października. Dwóm pierwszym udało się uniknąć zniszczenia przez Armię Czerwoną i wrócić na tereny polskie. Tragiczny los spotkał trzecią, najliczniejszą grupę pod dowództwem gen. Tiutiunnyka, która wyparta przez bolszewików z Korostenia została w drodze do polskiej granicy zniszczona pod miejscowością Bazar. W walce zginęło ponad 500 żołnierzy URL, 359 wziętych do niewoli bolszewicy rozstrzelali następnego dnia. Tylko niewielkiej części grupy wraz z gen. Tiutiunnykiem udało się przebić do Polski. Niepowodzenie II Pochodu Zimowego stanowiło tragiczny kres prób odzyskania przez Ukrainę niepodległości. Internowani w Polsce żołnierze ukraińscy otrzymali w 1924 roku prawo azylu w Polsce. Działacze polityczni, których działalność w Polsce była wielokrotnie oprotestowywana przez ambasadę sowiecką, w znacznej części wyemigrowali, m.in. do Francji. W 1926 r. przebywający w Paryżu przywódca URL Naczelnny Ataman Symon Petlura został zamordowany przez agenta sowieckiego wywiadu. Było niecałe dwa tygodnie po zamachu stanu w Polsce, w wyniku którego marszałek Józef Piłsudski objął władzę w Polsce. Dojście do władzy Piłsudskiego, polepszyło los uchodźców ukraińskich w Polsce, zwłaszcza wojskowych, z których część uzyskała została przyjęta do polskiej armii w charakterze oficerów kontraktowych.

Na niepowodzenie polsko-ukraińskiego sojuszu w 1920 r. złożyło się kilka przyczyn. Podstawową była niewątpliwie sprzeczność interesów Polski i Ukrainy związana z istnieniem jeszcze pozostałości wspólnego państwa i związanego z tym znacznego przemieszania obu narodów. Drugą była niechęć elit zarówno polskich, jak i ukraińskich (a zwłaszcza galicyjskich) do rezygnacji z części spornych terytoriów, co uniemożliwiło współpracę polsko-ukraińską w 1919 roku. Niepowodzenie zaś operacji kijowskiej podjętej przez J. Piłsudskiego wynikało ze zlekceważenia przeciwnika przez stronę polską, wyczerpania ludności ukraińskiej wojną i słabości organizacyjnej władz URL. Po odparciu ofensywy bolszewickiej latem 1920 r. wyczerpana wojną Polska nie miała już woli ani siły do prowadzenia dalszej wojny o wolność innych narodów.

Biogramy

Symon Petlura (1879–1926)

Symon Petlura, urodził się w Połtawie w rodzinie o tradycjach kozackich. Początkowo uczęszczał do Seminarium Duchownego w Połtawie, skąd został wyrzucony w 1901 roku za obronę patriotycznego wystąpienia uczniów w duchu ukraińskim. W 1900 roku wstąpił do Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej, by uniknąć aresztowania jesienią 1902 przeniósł się do Jekaterynodaru na Kubaniu, gdzie pracował jako nauczyciel. Za zaangażowanie w działalność partyjną został w grudniu 1903 roku aresztowany, po zwolnieniu wyjechał do Lwowa, gdzie nadal prowadził aktywną działalność polityczną, m.in. wydając miesięcznik „Selianyn”. W 1905 roku, po ogłoszeniu amnestii wrócił do Kijowa. Od 1906 roku wydawał w Petersburgu socjalistyczny miesięcznik „Vil’na Ukraina”. Od 1905 r. działał w Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej, współpracując z prasą tej partii – m.in. w latach 1912–1917 redagował pismo w języku rosyjskim „Ukrainskaja Żiźń”. Petlura był działaczem umiarkowanym, łącząc lewicowe poglądy z patriotyzmem ukraińskim i przekonaniem o konieczności istnienia odrębnego państwa ukraińskiego.

W czasie I wojny światowej działał we Wszechrosyjskim Związku Ziemstw i Miast, organizacji niosącej pomoc żołnierzom. W związku z tą aktywnością, po rewolucji lutowej w Rosji Petlura został wybrany przewodniczącym Ukraińskiego Komitetu Wojskowego Frontu Zachodniego i był delegatem na I Ukraiński Kongres Wojskowy w maju 1917, na którym został wybrany przewodniczącym Ukraińskiego Generalnego Komitetu Wojskowego. W czerwcu 1917 roku objął funkcję sekretarza generalnego spraw wojskowych w Sekretariacie Generalnym Centralnej Rady. Na tym stanowisku rozpoczął z dużą energią organizowanie ukraińskich oddziałów wojskowych. Skonfliktowany z kierownictwem Centralnej Rady odszedł ze stanowiska w styczniu 1918 r., rozpoczynając organizację na Ukrainie Hajdamackiego Kosza Słobodzkiej Ukrainy. Po ustanowieniu hetmanatu przez Pawła Skoropadskiego znalazł się w opozycji, przez kilka miesięcy był aresztowany. W listopadzie 1918 stanął na czele powstania przeciw Skoropadskiemu. Po

zajęciu w grudniu 1918 Kijowa Petlura wszedł w skład rządzącego odrodzoną URL Dyrektoriatu obejmując dowództwo armii republiki, jako Główny Ataman. Od 1919 (po odsunięciu W. Wynnyczenki) do 1920 był prezesem Dyrektoriatu Ukraińskiej Republiki Ludowej. Od grudnia 1919 r. przebywał w Polsce, prowadząc rokowania z J. Piłsudskim co do współpracy polsko-ukraińskiej. 21 kwietnia 1920 zawarł układ sojuszniczy z Polską. W obliczu zwycięskiej ofensywy wojsk sowieckich, Petlura zachował lojalność wobec Polski, podejmując jedynie działania na rzecz uzyskania zgody Polski na przyłączenie do Ukrainy Galicji Wschodniej. Po zawarciu rozejmu polsko-sowieckiego, zdecydował o podjęciu próby zajęcia Ukrainy samodzielnie przez wojska URL. Po niepowodzeniu tej inicjatywy, a następnie II Pochodu Zimowego, przebywał do grudnia 1923 r. w Polsce, a następnie w Budapeszcie, Wiedniu, Genewie i w Paryżu. Zamordowany przez zamachowca Szolema Szwarcbarda 25 maja 1926, z inspiracji sowieckich służb bezpieczeństwa został pochowany na paryskim cmentarzu Montparnasse.

Mychajło Omeljanowicz-Pawlenko (1878–1952)

Generał Mychajło Omeljanowicz-Pawlenko był bez wątpienia jednym z najwybitniejszych dowódców wojskowych URL. Jego kariera miała przebieg typowy dla kadry oficerskiej carskiej Rosji. Urodził się on w 1878 roku w rodzinie wojskowej, wstąpił do armii rosyjskiej, w której po ukończeniu szkół wojskowych został skierowany do Lejbguardii Pułku Wołyńskiego w Warszawie, złożonego głównie z Ukraińców. W czasie wojny rosyjsko-japońskiej zgłosił się na ochotnika front, a następnie wrócił do Warszawy. Jako kapitan Pułku Wołyńskiego wziął udział w I wojnie światowej. Już na samym jej początku został ciężko ranny pod Chełmem, za co został odznaczony Orderem św. Jerzego. W krótkim czasie awansował do stopnia pułkownika. W 1916 roku został komendantem II Odeskiej Szkoły Chorążych, a w sierpniu 1917 roku komendantem garnizonu w Jekaterynosławiu. Płk Pawlenko szybko opowiedział się za odbudową ukraińskiej państwowości. Niemal od samego początku brał udział w pracach Ukraińskiej Centralnej Rady, a w listopadzie 1917 r. został szefem oddziału szkolnictwa wojskowego Sztabu Generalnego URL, a w styczniu roku następnego został wojskowym komisarzem Centralnej Rady przy sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego. Po upadku Rady, mianowany dowódcą 11 Dywizji Piechoty, a potem atamanem Jekaterynosławskiego Kosza Kozackiego i mianowany generałem brygady. Poparł obalenie hetmanatu i wkrótce potem został skierowany do Galicji, gdzie objął dowództwo Ukraińskiej Armii Galicyjskiej, przeprowadzając jej reorganizację i dowodząc w walkach z wojskiem polskim. Po wyparciu wojsk ZURL z Galicji i połączeniu ich z Armią URL objął dowództwo Korpusu Zaporoskiego, a faktycznie w zastępstwie chorego gen. Wasyla Tiutunnyka objął obowiązki dowódcy Armii URL. Dowodził nią skutecznie armią URL w czasie I Pochodu Zimowego, wykazując duży talent wojskowy i umiejętność prowadzenia walk na zapleczu frontu. Po połączeniu się z oddziałami polskimi w maju 1920 roku ponownie objął dowództwo nad całością Armii

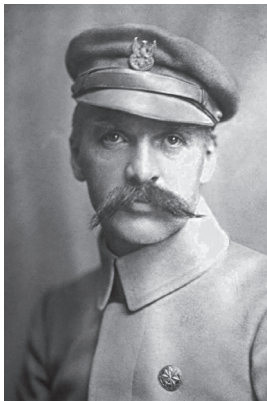
URL, kierując jej rozbudowę, a następnie dowodząc w czasie walk z Armią Czerwoną. Po niepowodzeniu prób ponownego odtworzenia URL, pozostał na emigracji w Polsce, a od 1924 roku w Czechosłowacji, biorąc czynny udział w emigracyjnym życiu politycznym i publikując wspomnienia. W 1945 roku był współzałożycielem powstałej przy boku Niemiec Ukraińskiej Armii Narodowej, następnie pełnił funkcję ministra Spraw Wojskowych w rządzie URL na emigracji. Zmarł w biedzie w Paryżu w 1952 roku.

Pawło Szandruk (1889–1979)

Pawło Szandruk urodził się 28 lutego 1889 w Ostrorogu, ukończył tam gimnazjum, a następnie Niżeński Instytut Filologiczny, by ostatecznie wybrać karierę wojskową. W 1913 r. ukończył Aleksandryjską Szkołę Wojskową w Moskwie. Wśród młodszej kadry oficerskiej armii carskiej wyróżniał się zatem stosunkowo solidnym wykształceniem i szerszymi horyzontami. Jako młody oficer wziął udział w I wojnie światowej, dosługując się w 1917 roku stopnia sztabskapitana i obejmując dowództwo pułku, który po rewolucji lutowej w Rosji został zukrainizowany. W armii URL brał udział w walkach z bolszewikami, szybko wykazując się dużymi zdolnościami, za czym poszły awanse – w 1920 roku został mianowany generałem – chorążym. Wziął udział w ofensywie kijowskiej jako dowódca brygady 3 UDP, a następnie walczył w Galicji m.in. pod Sidorowem i Niżniowem. Walki z bolszewikami brygada dowodzona przez Szandruka zakończyła w październiku 1920 r. na Podolu zdobyciem Mohylowa i Szarogrodu. W listopadzie 1920 r. Szandruk został wraz ze swoimi żołnierzami internowany. Po przewrocie majowym w Polsce został przyjęty do WP jako oficer kontraktowy – major, następnie podpułkownik. W 1938 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną i został mianowany szefem tajnego sztabu armii URL, który miał zorganizować armię ukraińską u boku armii polskiej na wypadek wojny ze Związkiem Sowieckim. Wziął udział w Kampanii Wrześniowej 1939 r. dowodząc 29 Brygadą Piechoty. Odznaczył się w bitwie pod Tomaszowem Mazowieckim 23.09.1939 r., ratując swój oddział przed rozbiem przez wojska niemieckie. Ciężko ranny został wzięty do niewoli, a następnie zwolniony przez Niemców z powodu stanu zdrowia. W czasie okupacji niemieckiej pracował jako kierownik kina w Skierniewicach, pozostając pod obserwacją gestapo. W 1941 roku przebywał w Rumunii jako doradca Centralnego Ukraińskiego Komitetu Narodowego, w związku z przygotowaniami do wojny z ZSRS. W końcu 1944 roku zgodził się na prośbę prezydenta URL na emigracji objąć funkcję przewodniczącego utworzonego 17 marca 1945 r. Ukraińskiego Komitetu Narodowego i dowódcy Ukraińskiej Armii Narodowej, awansowany wówczas do stopnia generała-porucznika armii URL. W kwietniu 1945 r. objął osobiście dowództwo dywizji SS Hałyczyna (Galizien), którą wycofał na zachód kapitulując 8 maja przez wojskami aliantów zachodnich. Po wojnie przebywał początkowo w Niemczech, następnie osiedlił się w Kanadzie. W 1965 r. został odznaczony przez gen. Władysława Andersa najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym – krzyżem *Virtuti Militari* za walki w kampanii wrześniowej. Zmarł w 1979 roku w Kanadzie.

Józef Piłsudski (1867–1935)

Józef Piłsudski urodził się w Zułowie na Wileńszczyźnie w rodzinie szlacheckiej. Należał do tzw. „pokolenia niepokornych” – młodych Polaków wychowanych w cieniu klęski powstania styczniowego 1863 roku i w naturalny sposób zbuntowanych przeciw dominującemu wówczas pozytywizmowi i ideologii „pracy organicznej” nad podniesieniem świadomości narodu polskiego, przy poniechaniu czynnej walki o niepodległość.

Młody Józef Piłsudski, jeden z czołowych przedstawicieli tego pokolenia rozpoczął w 1885 roku studia na Uniwersytecie w Charkowie, gdzie nawiązał kontakty z rosyjską organizacją „Narodnaja Wola”. W 1887 r. został zesłany na Syberię za kontakty z zamachowcami na życie cara Aleksandra III (wśród których był jego brat Bronisław). W 1892 roku wrócił do Wilna i wkrótce rozpoczął działalność w Polskiej Partii Socjalistycznej, wchodząc wkrótce do jej władz. W 1900 roku został aresztowany w Łodzi przez policję carską, w 1901 roku uciekł ze szpitala więziennego w Moskwie, wznowiając działalność w partii. W 1905 był inicjatorem powstania Organizacji Bojowej PPS, która w czasie rewolucji 1905 roku prowadziła zbrojną walkę z caratem. Po upadku rewolucji przeniósł się do Galicji, skąd kierował przygotowaniami do przewidywanej przyszłej wojny z Rosją. Po niepowodzeniu akcji wywołania na terenach Królestwa Polskiego antyrosyjskiego powstania, dowodzone przez niego oddziały zostały włączone w skład zorganizowanych przez władze austriackie Legionów Polskich. Jako dowódca 1 pułku, a następnie I Brygady Legionów, Piłsudski dał się poznać jako świetny dowódca, staczając z powodzeniem szereg bitew z armią rosyjską. Jednocześnie nie zaprzestał działalności politycznej, starając się wymusić na władzach państw centralnych utworzenie polskiego rządu i armii.

W 1917 r. został wybrany referentem Komisji Wojskowej powołanej przez państwa centralne Tymczasowej Rady Stanu, będącej namiastką polskiej władzy państwowej na terytorium Królestwa Polskiego. Aresztowany przez władze niemieckie w lipcu 1917 r. był więziony w Magdeburgu. Zwolniony z więzienia 10 listopada 1918 r. objął stanowisko Naczelnika Państwa i naczelnego dowódcy Wojska Polskiego. Odegrał ogromną rolę w walce o kształt i niepodległość państwa polskiego. W kwietniu 1919 r. był inicjatorem akcji odbicia Wilna zajętego przez wojska bolszewickie. Był głównym autorem polskiej polityki na wschodzie, starając się doprowadzić do powstania federacji Polski z Litwą i wspierając Ukraińską Republikę Ludową w walce z Rosją bolszewicką. Elementem tej polityki była koncepcja wyprawy kijowskiej w 1920 r., podjętej w celu odbudowy URL w sojuszu z Polską. Dowodził armią polską w czasie ofensywy bolszewickiej latem 1920 roku i był autorem koncepcji kontrofensywy znad Wieprza 16 sierpnia 1920 r., w czasie której objął osobiście dowództwo wojsk biorących w niej udział. Nie zdecydował się na kandydowanie na urząd Prezydenta RP w 1922 r., ze względu na znaczne ograniczenie jego kompetencji w konstytucji. Po objęciu władzy przez niechętną mu centro – prawicową koalicję usunął się w 1923 r. z życia politycznego, pozostając nadal aktywny w sferze publicznej. W maju 1926 r. na czele oddanych mu oddziałów przejął w drodze zamachu stanu władzę w Polsce, sprawując dyktatorską władzę do śmierci w 1935 r.

Henryk Józewski (1892–1981)

© NAC

Henryk Józewski urodził się 6 sierpnia 1892 roku w Kijowie, gdzie również uczęszczał do gimnazjum, a następnie rozpoczął studia na Wydziale Fizyczno-Matematycznym Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Od 1905 należał do polskiej konspiracyjnej organizacji uczniowskiej „Korporacja”, a w 1912 roku był współzałożycielem powstałej w wyniku rozłamu w Korporacji organizacji o wyraźnie już niepodległościowym charakterze pn. „Filarecja”. Po wybuchu wojny założył w Kijowie organizację polską o charakterze wojskowym „Dniepr”, która w grudniu 1914 roku weszła w skład POW. W 1915 roku został internowany wraz z rodziną w Saratowie, jako obywatel austriacki, nie zaprzestał jednak działalności konspiracyjnej, organizując POW na tym terenie i utrzymując nadal kontakt z Kijowem. Do działalności POW w Kijowie włączył się w czerwcu 1917 roku, po podporządkowaniu Komendy Naczelnej POW (KN 3) w Kijowie polskiemu Sztabowi Generalnemu w styczniu 1919 roku obejmując kierownictwo Wydziału Politycznego, który zajmował się wywiadem polityczno-wojskowym na Ukrainie. W sierpniu 1919 roku objął Józewski kierownictwo całej KN 3, którą kierował do grudnia tego roku, kiedy to został odwołany do Warszawy. W kwietniu 1920 roku, po podpisaniu układu polsko-ukraińskiego został mianowany wiceministrem Spraw Wewnętrznych w rządzie URL. Na tym stanowisku odpowiadał m.in. za organizację administracji na zajętych przez wojsko polskie terenach Ukrainy. W czasie ofensywy bolszewickiej wraz z rządem URL wycofał się do Tarnowa. W 1921 roku organizował ukrycie S. Petlury, którego wydalenia z Polski domagała się Rosja sowiecka. W latach 1922–1926 prowadził gospodarstwo rolne na Wołyniu, pozostając w ścisłym kręgu zwolenników J. Piłsudskiego. Brał udział w przygotowaniach do zamachu majowego 1926, po jego zakończeniu rozpoczął pracę w rządzie m.in. jako szef gabinetu prezesa RM (1927–1928), wojewoda wołyński (1928–1929), minister spraw wewnętrznych (1929–1930), a następnie ponownie wojewoda wołyński (1930–1938) i łódzki (1938–1939).

Jako wojewoda wołyński podjął próbę ułożenia stosunków polsko-ukraińskich, doprowadzając do rozwoju ukraińskiego życia społecznego na tych terenach, starając się stworzyć zaplecze dla przyszłego państwa ukraińskiego i podstawę do zgodnego współżycia Polaków i Ukraińców w ramach państwa polskiego.

W czasie wojny wstąpił do konspiracyjnej organizacji SZP, następnie Związku Walki Zbrojnej. Usunięty w 1940 roku z przyczyn politycznych stanął na czele własnej organizacji pn. „Grupa Olgierda”, a następnie Polskiego Stronnictwa Demokratycznego. Kontynuował działalność konspiracyjną po zakończeniu wojny. Aresztowany w 1953 roku został skazany na dożywotnie więzienie. Wyszedł na wolność w 1956 roku. Zmarł 23 kwietnia 1981 roku.

Maria Wittek (1899–1997)

© NAC

Maria Wittek urodziła się w 1899 roku w Trębkach pod Gostyninem w rodzinie młynarza, a zarazem zaangażowanego członka Polskiej Partii Socjalistycznej. Dzieciństwo i młodość spędziła na Ukrainie, początkowo w Winnicy, a następnie w Kijowie, gdzie przeniosła się jej rodzina. Była można powiedzieć typową przedstawicielką pokolenia młodej polskiej inteligencji, wychowanej w duchu patriotycznym, w tradycjach I Rzeczypospolitej i powstań narodowych.

Od 12 roku życia brała udział polskim szkolnym kółku samokształceniowym, a następnie wstąpiła III Polskiej Drużyny Harcerskiej. W 1917 roku została zaprzysiężona w Polskiej Organizacji Wojskowej – konspiracyjnej polskiej organizacji niepodległościowej powołanej w 1914 roku przez Józefa Piłsudskiego. W czasie służby w POW ukończyła kurs wywiadowczy i szkołę podoficerską. W 1917 roku rozpoczęła studia na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu Kijowskiego. W 1919 roku uniknęła aresztowania przez bolszewików, którzy rozbili zebranie Komendy Okręgu POW i objęła kierownictwo Wydziału Wojskowego KO, które pełniła do grudnia 1919 roku, kiedy przedostała się do Polski. Była jedną z nielicznych kobiet, spośród znacznej ich liczby zaangażowanej w POW, która doszła do wysokiego stanowiska w tej organizacji, wykazując się ogromną odwagą i determinacją. Działalność na Ukrainie, a szczególnie uzyskane przez nią informacje wywiadowcze przyczyniły się m.in. do podjęcia przez J. Piłsudskiego decyzji o ofensywie kijowskiej, a następnie jej sukcesu.

Po powrocie do Polski, Maria Wittek nadal pełniła służbę wojskową, biorąc udział w walkach z Armią Czerwoną w Galicji, za które została odznaczona najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym – Krzyżem Virtuti Militari. Po wojnie zajmowała się przede wszystkim sprawami przysposobienia wojskowego kobiet. Ukończyła szkołę podchorążych, uzyskując nominację oficerską. Po zamachu majowym objęła funkcję komendantki Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Po ataku Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku objęła funkcję Komendantki Głównej Kobięcych Batalionów Pomocniczej Służby Wojskowej. Brała udział w obronie Lwowa, a następnie wstąpiła do powstałej z inicjatywy gen. Tadeusza Karaszewicza-Tokarzewskiego konspiracyjnej Służby Zwycięstwu Polski (potem Związku Walki Zbrojnej, a od 1942 roku Armii Krajowej), obejmując stanowisko komendantki Pomocniczej Służby Kobiet, przemianowanej następnie na Wojskową Służbę Kobiet. Wzięła udział w Powstaniu Warszawskim, kontynuowała pracę konspiracyjną w Armii Krajowej i powołanej w jej miejsce Organizacji „Nie”. Po zakończeniu wojny wznowiła działalność w Przysposobieniu Wojskowym Kobiet. W 1949 roku została aresztowana, zwolniona po 6 miesiącach, pracowała jako kioskarka. Po przejściu na emeryturę zajmowała się upamiętnieniem działalności polskich kobiet w walce o niepodległość. Po upadku komunizmu w Polsce została w 1991 roku mianowana generałem brygady. Zmarła 19 kwietnia 1997 roku i została pochowana na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie.

Dokumenty

Ukraine and Poland in documents 1918–1922, part I, ed. Taras Hunczak, New York, Paris, Sydney, Toronto 1983, s. 435–437.

Deklaracja misji dyplomatycznej rządu Symona Petlury w Polsce w sprawie zawarcia traktatu politycznego i konwencji wojskowej z Polską 2 grudnia 1919 r.

ZOBACZ PORÓWNAJ

Umowa...

W imieniu rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej, jako jej przedstawiciele, Ukraińska Misja Dyplomatyczna w Rzplitej Polskiej oświadcza, co następuje:

Naród ukraiński w ciągu całego szeregu wieków walczył o prawo swoje do wolnego życia narodowego, broniąc niezależności i niepodległości politycznej utworzonego przez siebie państwa.

[...]

Również teraz, wspólnie z innymi ujarzmionymi narodami byłego państwa rosyjskiego, naród ukraiński powstał przeciwko niewoli moskiewskiej. Kiedy dzięki wspólnym wysiłkom tych narodów runęły zgniłe ściany „moskiewskiego więzienia narodów”, pierwszy ukraiński ludowy parlament – „Centralna Rada” – w pierwszym już roku swojego istnienia odgraniczył się od byłej Rosji,¹ zrzekła się orientacji na „cara wschodniego prawosławnego” i ogłosiła Ukrainę za niepodległą i niezależną Republikę Ludową.

O niepodległość i niezależność tejże republiki naród ukraiński w ciągu ostatnich dwu lat prowadzi bezustanną walkę z imperialistami rosyjskimi, niezależnie z jakiego obozu pochodzącymi.

Prowadząc tę krwawą i ciężką walkę Ukraińska Republika Ludowa pragnie równocześnie nawiązać przyjazne stosunki sąsiedzkie z wszystkimi państwami kulturalnymi,

¹ 20 XI 1917 Ukraińska Centralna Rada ogłosiła powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej, a 22 I 1918 niepodległość Ukrainy.

a przede wszystkim z tymi, które z nią graniczą, z którymi Ukrainę łączą historyczno – społeczne i ekonomiczne stosunki – w pierwszym rządzie z Rzeczypospolitą Polską.

Zgodnie z tymi swoimi życzeniami rząd ukraiński deklaruje:

ZOBACZ PORÓWNAJ

Mapa nr 3

1. że terytorium Ukraińskiej Republiki Ludowej ma być ustalone w takich granicach: zaczyna się od Morza Czarnego od rzeki Dniestr, a od Dniestru między Polską a Ukrainą wzdłuż rzeki Zbrucz. Dalej granica Ukraińskiej Republiki Ludowej na terytorium b. imperium rosyjskiego ma przejść przez zachodnio – północny Wołyń, a ostatecznie rozstrzygnięcie granicy w tym miejscu będzie zależać od uchwały konferencji światowej w Paryżu². Dalej na północy, wschodzie i południu granice oznaczy się po opanowaniu odnośnych terytoriów przez wojsko ukraińskie i po przeprowadzeniu odnośnych pertraktacji z państwami zainteresowanymi;

2. prawa narodowo – kulturalne, jakie rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej zapewni na terytorium Ukrainy obywatelom narodowości polskiej, winny być przyznane obywatelom narodowości ukraińskiej w granicach Rzeczypospolitej Polskiej i odwrotnie. Stan polityczny Galicji Wschodniej rozstrzyga rząd polski w porozumieniu z przedstawicielami narodu ukraińskiego, zamieszkałego w tejże prowincji;

3. ostateczne rozwiązanie złożonej kwestii rolnej w kierunku sprawiedliwości i zaspokojenie szerokich mas ludowych zostanie przeprowadzone przez Wszechukraiński Parlament Ustawodawczy, wybrany na podstawie powszechnego, demokratycznego, bez różnicy narodowości, dla wszystkich równego prawa wyborczego i tajnego głosowania. Na przeciąg czasu warunków zgody i do chwili zwołania parlamentu ustawodawczego stanowisko prawne właścicieli ziemskich na Ukrainie uregułuje się na podstawie osobnej umowy pomiędzy rządami ukraińskim i polskim;

[...]

Ze swej strony rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej domaga się od rządu Rzeczypospolitej Polskiej:

1. uznania Ukraińskiej Republiki Ludowej za państwo niezależne niepodległe, poparcia wysiłków Ukraińskiej Republiki Ludowej w tym kierunku wobec innych państw i zawarcia niezbędnych umów konwencji, przede wszystkim charakteru wojskowego, handlowego i konsularnego;

2. w celu zlikwidowania następstw poprzednich nieporozumień i utrwalenia przyjaznej atmosfery wzajemnego zaufania życzliwego i szybkiego rozstrzygnięcia losu osób narodowości ukraińskiej, które z przyczyn politycznych są przez rząd polski konfinowane, internowane, aresztowane lub więzione;³

3. udzielenia pomocy Ukraińskiej Republice Ludowej w walce z wrogami – w postaci broni, naboju, amunicji, odzieży wojskowej i w ogóle materiału wojskowego w rozmiarach, jakie będą określone na podstawie specjalnej umowy rządów ukraińskiego i polskiego

2 Paryska konferencja pokojowa (18 I 1919 – 21 I 1920). Po jej zakończeniu decyzje dotyczące spornych granic państwowych podejmowała Rada Ambasadorów powołana do nadzorowania wykonywania postanowień traktatów zawartych podczas konferencji paryskiej. 15 marca 1923 r. uznała ona wschodnią granicę Polski.

3 Już od września 1919 r. Polacy rozpoczęli przekazywanie ukraińskich jeńców wojennych na tereny kontrolowane przez wojska URL. Podstawą dla tego typu działań był układ rozejmowy z 1 września 1919 r. między RP a URL.

4. otwarcie rzeczywistego i spiesznego transportu przez Polskę z innych państw na Ukrainę jeńców ukraińskich, należnych Ukrainie znaków pieniężnych, wojskowych materiałów, ubiorów i wszelkiego rodzaju majątku wojskowego.

[...]

Szczerze życząc sobie stałego pokoju najściślejszego zbliżenia między Rzeczypospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową, spodziewam się, że oba narody utworzą we wspólnej łączności potężną, niezwyciężoną siłę, która będzie podstawą ładu i spokoju na wschodzie Europy oraz przyczyni się do świetnego rozkwitu kultury obu narodów.

Za rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej,
Ukraińska Misja Dyplomatyczna w Rzeczypospolitej Polskiej
Prezes misji, minister sprawiedliwości
kierownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych URL,
Andrij Liwycykij⁴ m. p.

[...]

- ❓ **W jakim celu powstał powyższy dokument?**
Wymień najważniejsze elementy deklaracji. Które z nich określiłbyś mianem ustępstw?
Czym ustępstwa te mogły być spowodowane?

4 Andrij Liwycykij (1879–1954) polityk ukraiński; członek RUP i USDRP; od 1917 członek Centralnej Rady; w 1919 r. minister sprawiedliwości, następnie minister spraw zagranicznych; kierownik ukraińskiej misji dyplomatycznej w Warszawie – negocjował warunki sojuszu; od 1921 r. na emigracji; premier rządu UNR, a po śmierci S. Petlury prezes Dyrektoriatu URL; po 1944 w Niemczech.

Ukraine and Poland in documents 1918–1922, part II, ed. Taras Hunczak, New York, Paris, Sydney, Toronto 1983, s. 19–21

2797/T1

Równo, dnia 1, marca 1920.

Dowództwo Frontu Wołyńskiego

Oddział II.

Sekcja polityczna

Nr 104/II.

Ścisłe poufne.

Trzymać pod zamknięciem.

Tylko dla Dców i Szefów Sztabu
i Szefów Oddziałów.

Informacyjny komunikat polityczny

Aby uprzystępnąć wszystkim dowódcom poznanie głównej wytycznej oficjalnej polityki polskiej w stosunku do Ukrainy podaje się ogólny zarys kierunku tejże polityki, którego przestrzegać należy i w pewnych reprezentacyjnych wystąpieniach, a który należy rozpowszechniać i propagować.

Polska jako państwo demokratyczne przestrzega zasady samookreślenia wszystkich narodów o sobie i decydowaniu o swoim losie, bacząc równocześnie, aby przez związek z odpowiednimi państwami stworzyć dla siebie odpowiednie korzystne warunki bytu

Ideą przewodnią naszej wschodniej polityki jest nie zaborczość pod względem ziem nie polskich, lecz przeciwnie, dopomożenie narodom dążącym do niepodległości i samodzielności do osiągnięcia ich celu.

Wrogiem zaś tych małych narodów i państw jest Rosja, która dąży do dawnej potęgi i zagarnięcia ziem, jakie wchodziły w skład dawnej carskiej Rosji.

Naczelnik Państwa i rząd polski stoją na stanowisku bezwzględnej osłabienia Rosji, aby zmniejszyć niebezpieczeństwo grożące naszej całości, a szczególnie przynależności kresów wschodnich z ludnością polską do państwa polskiego.

Aby plan swój konsekwentnie przeprowadzić, Polska uznała samodzielność Państw nowopowstałych, a to państw bałtyckich, Estonii, Finlandii i Łotwy tudzież państw kaukaskich jak Azerbejdżanu i Gruzji.

Zjazd upoważnionych przedstawicieli państw bałtyckich, jaki odbył się w połowie stycznia w Helsingfors⁵ doprowadził do ścisłego porozumienia tych państw kierunku wschodniej polityki został ujednolicony przyznając równocześnie Polsce pierwszeństwo niejako hegemonię polityczną nad tymi drobnymi państwami.

Przez skutecznienie porozumienia się Polski z państwami bałtyckimi ochronione zostało lewe skrzydło wschodniego frontu polskiego.

ZOBACZ PORÓWNAJ

Mapa nr 2

5 Zjazd w Helsinkach odbył się w dniach 20–23 I 1920 r. Jego celem było doprowadzenie do zawarcia sojuszu obronnego Litwy, Łotwy, Estonii, Finlandii oraz Polski wobec agresji rosyjskiej lub niemieckiej. Główną przeszkodą w realizacji tych celów był litewsko-polski antagonizm.

Obecnie rząd polski zamierza poprzeć ruch narodowy ukraiński, aby stworzyć samodzielne państwo ukraińskie, a przez to znacznie znowu osłabić Rosję odbierając jej okolice najbogatsze w zboże, a także skarby ziemne.

Ideą przewodnią stworzenia samodzielnej Ukrainy jest stworzenie przegrody między Polską a Rosją i oddanie Ukrainy pod wpływy polskie i zabezpieczenie tym samym ekspansji Polski na wschód tak pod względem ekonomicznym dla otworzenia sobie rynków zbytu, jaki politycznym.

Czynniki miarodajne [...] podkreślały już przynależność Wołynia do Polski nie oznaczając jednakowoż ostatecznej granicy wschodniej. Kwestia granic wschodnich będzie rozpatrywaną ze stanowiska zabezpieczenia Polsce okręgów z ludnością polską, terenów potrzebnych dla Polski i ze stanowiska strategicznego ubezpieczenia granic.

ZOBACZ PORÓWNAJ

Mapy nr 1–3

Granice Polski z r. 1772 będą podstawą rozpatrywania; tej linii politycznej będącej odzwierciedleniem myśli politycznej Naczelnika Państwa zgodnej z wolą Sejmu należy się trzymać. W tym celu ataman Petlura przebywa stale w Warszawie⁶ i pertraktuje z rządem polskim o pomoc w formowaniu armii ukraińskiej przeciw bolszewikom. Ze swej strony Petlura w imieniu rządu i narodu ukraińskiego złożył zupełne desinteressement w sprawie spornych obszarów Galicji wschodniej i Wołynia, Chełmszczyzny itp. i w ogóle zrzekł się pretensji do obszarów zajętych, które mają Polsce pozostać.

W tym duchu też należy uświadamiać częściowo żołnierzy, tłumacząc im, że przedtem Polska walczyła z Ukrainą obecnie zaś po osiągnięciu swoich celów weszła na drogę ugody i popierania Ukrainy.

We wszystkich sporach i zajściach jakie mogą wyniknąć na tle politycznym między Rosjanami a Ukraińcami należy popierać żywioł ukraiński.

Na terytorium wojennym zajęтым przez wojska polskie niewolno dopuszczać się żadnych manifestacji narodowo – ukraińskich, do ludności należy się [odnosić] bardzo przychylnie, starając się ułatwić jej rozwój gospodarczy i agitując za niepodległą Ukrainą i sojuszem polsko – ukraińskim, zwróconym przeciw zaborczej Rosji.

[...]

P. Przewłocki⁷ m. p.
Gen. Płk i Szef Sztabu

[...]

Do kogo dokument jest adresowany? W jakim celu powstał?

Dokument ten streszcza główne zasady polityki J. Piłsudskiego na wschodzie.

Określ jaki był najważniejszy cel tej polityki i podaj sposoby jego realizacji.

6 Symon Petlura przyjechał do Warszawy na początku grudnia 1919 r.

7 Płk Marian Roman Przewłocki (1888–1966) polski wojskowy; poch. z rodziny ziemiańskiej z Podola; służył w ros. armii; 1917–18 w I Korpusie Polskim; 1919/20 szef sztabu Frontu Wołyńskiego; w II RP pełnił funkcje dowódcze w kawalerii; podczas II wojny światowej w Armii Polskiej na Wschodzie.

Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, opr. J. Cisek, Londyn 1990, s. 164–164

Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej

21 kwietnia 1920 r.

ZOBACZ PORÓWNAJ

**Deklaracja misji
dyplomatycznej...**

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej z jednej strony i rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej z drugiej strony – w głębokim przeświadczeniu, że każdy naród posiada przyrodzone prawo samostanowienia o swoim losie i określenia stosunków swoich z sąsiadami i jednak ożywione chęcią ugruntowania podstaw pod zgodne i przyjazne współżycie dla dobra i rozwoju obu narodów – zgodziły się na następujące postanowienia:

ZOBACZ PORÓWNAJ

Mapa nr 3

1. Uznając prawo Ukrainy do niezależnego bytu państwowego na terytorium w granicach, jak będą one na północ, wschód i południe określone na zasadzie umów Ukraińskiej Republiki Ludowej z graniczącymi z nią z tych stron sąsiadami, Rzeczpospolita Polska uznaje Dyktariat niepodległej Ukraińskiej Republiki Ludowej z głównym atamanem, panem Simonem Petlurą na czele za zwierzchnią władzę Ukraińskiej Republiki Ludowej.

2. Granice między Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową zostają określone w sposób następujący: na północ od rzeki Dniestru wzdłuż rzeki Zbrucz, a następnie wzdłuż byłej granicy między Austro-Węgrami a Rosją do Wyszegródka, a od Wyszegródka na północ przez wzgórza Krzemienieckie, a następnie po linii na wschód od Zdołbunowa, następnie wzdłuż wschodnich granic administracyjnych powiatu rówieńskiego, dalej na północ wzdłuż granicy byłej guberni mińskiej do przecięcia jej przez rzekę Prypeć, a następnie Prypecią do ujścia jej. Co do powiatów rówieńskiego, dubieńskiego i części krzemienieckiego, które obecnie przypadają Rzeczypospolitej Polskiej, nastąpi później ściślejsze porozumienie.

Szczegółowe określenie linii granicznej powinno być przeprowadzone przez specjalną polsko-ukraińską komisję, złożoną z odpowiednich fachowców.

3. Rząd polski przyznaje Ukrainie terytoria na wschód od linii granicznej, wymienionej w art. II niniejszej umowy – do granic Polski z roku 1772 (przedrozbiorowej), które Polska już posiada lub odzyska od Rosji drogą orężną lub dyplomatyczną.

4. Rząd ukraiński zobowiązuje się nie zawierać żadnych umów międzynarodowych skierowanych przeciwko Polsce; do tego samego zobowiązuje się rząd Rzeczypospolitej Polskiej wobec Ukraińskiej Republiki Ludowej.

5. Prawa narodowo-kulturalne, jakie rząd Polski zabezpieczy obywatelom narodowości ukraińskiej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będą nie w mniejszym stopniu zabezpieczone obywatelom narodowości polskiej w granicach Ukraińskiej Republiki Ludowej i odwrotnie.

6. Zostają zawarte umowy ekonomiczno-handlowe między Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową.

Sprawa agrarna na Ukrainie będzie rozwiązana przez konstytuantę. Do chwili zwołania konstytuanty prawne stanowisko właścicieli ziemskich polskiej narodowości na Ukrainie określa się na zasadzie specjalnego porozumienia między Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową.

ZOBACZ PORÓWNAJ**Konwencja...**

7. Zostaje zawarta konwencja wojskowa, która stanowi część integralną niniejszej umowy.

8. Umowa niniejsza jest tajna. Nie może być ona przekazana stronie trzeciej czy opublikowana przez nią w całości lub częściowo, jak tylko na skutek wzajemnej zgody obu stron, z wyjątkiem art. 1, który będzie ogłoszony po podpisaniu niniejszej umowy.

9. Umowa niniejsza wchodzi w życie natychmiast po podpisaniu przez zawierające ją strony.

Podpisano w Warszawie w kwietniu dnia 21 roku 1920 w 2 egzemplarzach sporządzonych w języku polskim i ukraińskim z zastrzeżeniem, iż w razie wątpliwości tekst polski uważany będzie za międzynarodowy.

Kierownik Ministerstwa

Spraw Zagranicznych Ukraińskiej Republiki Ludowej

Andrij Liwyćki⁸

Kierownik Ministerstwa

Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej

Jan Dąbski⁹

Zwróć uwagę na punkt 3. Wyjaśnij w jakiej sytuacji taki zapis stawia II RP i URL jako strony sojuszu?

Umowa ta pozostała tajna (pkt 8). Wymień czynniki, które zdecydowały o objęciu jej klauzulą tajności.

⁸ patrz przyp. 4

⁹ Jan Dąbski (1880–1931) polski polityk, wiceminister spraw zagranicznych 1920–21; działacz Polskiego Stronnictwa Ludowego, oficer Legionów Polskich; szef polskiej delegacji na rokowania pokojowe w Rydze 1921 r.; jeden z przywódców opozycji wobec rządów J. Piłsudskiego po 1926 r.

Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, opr. J. Cisek, Londyn 1990, s. 165–169

Konwencja wojskowa między Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową 24 kwietnia 1920 r.

Konwencja wojskowa między Polską a Ukrainą

1. Niniejsza konwencja wojskowa tworzy integralną część konwencji politycznej z dnia 21 kwietnia 1920 r., wchodzi równocześnie z nią w życie, obowiązuje aż do czasu zawarcia stałej konwencji wojskowej pomiędzy Rządem Polskim a Ukraińskim.

2. Wojska polskie i ukraińskie odbywają akcję wspólnie, jako wojska sprzymierzone.

3. W razie wspólnej akcji polsko-ukraińskiej przeciw wojskom sowieckim na terenach prawobrzeżnej Ukrainy położonych na wschód od obecnej linii frontu polsko-bolszewickiego, operacje wojskowe odbywają się po wspólnym porozumieniu się Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich pod naczelnym kierownictwem Dowództwa Wojsk Polskich.

4. Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich przydzieli do sztabów operacyjnych wojsk ukraińskich swoich oficerów, a główna Komenda Wojsk Ukraińskich przydzieli, w porozumieniu z Naczelnym Dowództwem Wojsk Polskich, do polskich dowództw, oddziałów zakładów itd. swoich oficerów łącznikowych.

5. Wojska postawione przez Główną Komendę Wojsk Ukraińskich do dyspozycji Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich, użyje to dowództwo stosownie do operacyjnych przez siebie określonych potrzeb na terenach Ukrainy, możliwie nie rozdrabniając ich na małe jednostki taktyczne. W miarę postępu akcji, o ile warunki operacyjne na to pozwolą, na życzenie Głównej Komendy Wojsk Ukraińskich, Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich skupi razem jak najrychlej jednostki ukraińskie i wyznaczy im własny rejon działania i specjalne zadanie strategiczne w celu oddania ich z powrotem do bezpośredniej dyspozycji Głównej Komendy Wojsk Ukraińskich.

6. Z chwilą rozpoczęcia wspólnej akcji przeciwko bolszewikom Rząd Ukraiński zobowiązuje się dostarczać w naturze niezbędnych artykułów żywnościowych dla armii polskiej, operującej na tym terenie, w ilości zgodnie z planem operacyjnym (główne artykuły: mięso, tłuszcz, mąka, zboże, kasza, ziemniaki, cukier, owies, siano, słoma itp.) na podstawie norm żywienia obowiązujących w Wojsku Polskim i potrzebne podwody.

a) W tym celu do dowództw dywizji i armii polskiej przydzieleni zostaną komisarze cywilni lub oficerowie prowiantowi ukraińscy, których obowiązkiem będzie zaopatrzyć dywizję (armię) w niezbędną ilość artykułów żywnościowych i podwód.

b) W razie niedostarczenia przez Rząd Ukraiński potrzebnych produktów, komisarz cywilny ukraiński, w porozumieniu z intendenturą dywizji (armii) przeprowadza rekwizycję potrzebnych artykułów wśród ludności miejscowej, rozrachowując [!] się kwitami rekwizycyjnymi, opłacanymi i zagwarantowanymi przez Rząd Ukraiński i wystawionymi w dwóch językach: polskim i ukraińskim. [...] Rząd Ukraiński zobowiązuje się dostarczać wojsku polskiemu odpowiedniej gotówki w celu bezpośredniej

ZOBACZ PORÓWNAJ

Wspomnienia M. Lepeckiego

zapłaty mieszkańcom części należności za dostarczone artykuły wedle cen maksymalnych, jakie będą ustalone przez Rząd Ukraiński. Wojsko polskie będzie kwity rekwizycyjne oraz świadczenia opłacane gotówką premiować solą, naftą lub innymi środkami pierwszej potrzeby wedle norm instrukcji, które zostaną osobno wydane. Do jednostek ukraińskich przydzieleni zostaną polscy oficerowie gospodarczy w celu przestrzegania i przeprowadzania jednolitego premiowania.

c) Artykuły żywnościowe, nie dostarczone przez Rząd Ukraiński, a dostarczone zatem przez Rząd Polski, obrachowane według przepisanych norm polskich, obciążają Rząd Ukraiński w walucie polskiej według cen unormowanych dla wojska w Polsce.

d) Czasowy stosunek waluty ukraińskiej do polskiej, obowiązujący wojska przed zawarciem konwencji finansowej, będzie ustalony przez Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich w porozumieniu z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.

7. W razie zajęcia wyżej wymienionego terenu przez wojska polsko-ukraińskie lub tylko polskie, Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich rezerwuje sobie prawo zarządzania podczas obecnej akcji wojskowej wszystkimi liniami kolejowymi; przy czym personel kolejowy ukraiński pozostaje na swych stanowiskach.

O wypadkach i powodach zwalniania władza ukraińska będzie powiadomiona. Do władz wojskowo-kolejowych polskich zostaną w myśl punktu 4 przydzieleni łącznikowi oficerowie ukraińscy. Rząd Ukraiński przystąpi niezwłocznie do organizowania całego aparatu kolejowego w celu przejęcia kolei we własny zarząd. Czas, sposób, kolejność przejęcia zostaną osobnym układem określone. Polskie Dowództwo pomaga ukraińskim kolejom taborem, opałem, smarami itp. materiałami potrzebnymi do eksploatacji i zapewnienia używalności kolei. W celu kontroli prowadzi się ewidencję wszelkich transportów, a także przewozu wszelkiego materiału kolejowego, zgodnie z przepisami ustalonymi odpowiednimi rozkazami Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich w porozumieniu z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.

8. Z chwilą rozpoczęcia wspólnej ofensywy i zajęcia nowych terenów prawobrzeżnej Ukrainy, położonych na wschód od obecnej linii frontu polsko-bolszewickiego, Rząd Ukraiński organizuje na takowych swój zarząd i administrację cywilną i wojskową. Tyły wojsk polskich ochraniać będzie polska żandarmeria polowa i polskie władze etapowe; złuzowanie przez władze ukraińskie nastąpi na zasadzie osobnej umowy po sformowaniu ukraińskiej żandarmerii oraz ukraińskich wojsk etapowych. Na czas pełnienia służby przez żandarmerię polską i wojska etapowe polskie przydzielą się do ukraińskich administracyjnych władz polskich oficerów łącznikowych. Zarząd dotychczas zajętych terytoriów, które na zasadzie umowy politycznej zostają przyznane Ukraińskiej Republice Ludowej, pozostaje na razie w ręku władz polskich, a Rząd Ukraiński organizuje swój aparat administracyjny i, w miarę jego zorganizowania, władza na tych terenach po porozumieniu się z Rządem Polskim przechodzi w ręce Rządu Ukraińskiego.

Z chwilą podpisania obecnej konwencji wznawia się w Kamieńcu Podolskim funkcjonowanie ukraińskich centralnych urzędów państwowych; Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich niezwłocznie wyda rozkaz, aby miejscowe władze wojskowe i cywilne okazały przy tym wszelką pomoc.

9. Po wykonaniu ogólnego planu wspólnej akcji, ewakuacja wojsk polskich z terenu Ukrainy winna rozpocząć [się] na wniosek jednej ze stron kontraktujących, a tech-

niczne wykonanie ewakuacji nastąpi na zasadzie wzajemnego porozumienia Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.

10. Rząd Ukraiński ponosi kosztą wyekwipowania, zaopatrzenia i utrzymania oddziałów ukraińskich formowanych na terytorium Polski, którym czy to Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich, czy to polskie Ministerstwo Spraw Wojskowych okazało lub okazywać będzie pomoc w produktach, ekwipunku broni, amunicji i wszelkiego rodzaju materiale wojennym.

11. Na terenach Polski w dalszym ciągu kontynuuje się organizacja ukraińskich oddziałów, jak to miało miejsce dotychczas w Brześciu,¹⁰ aż do czasu, kiedy organizacja ta będzie możliwa na własnym terenie.

12. Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich obowiązuję się dostarczyć dla wojsk ukraińskich broni, amunicji, ekwipunku i odzieży w ilości potrzebnej dla trzech dywizji wedle etatów przewidzianych dla polskich dywizji ze wszystkimi ich sanitarnymi i innymi tyłowymi zakładami i postawić te przedmioty zaopatrzenia do dyspozycji ukraińskiego Ministra Spraw Wojskowych. Artykuły zamówione lub zakupione przez Rząd Ukraiński za granicą, a wywiezione lub przewiezione do miejsca przebywania armii ukraińskiej dzięki staraniom Rządu Polskiego, będą zaliczone na rachunek wyżej wymienionych przedmiotów zaopatrzenia.

13. Cała zdobycz kolejowa, z wyjątkiem pociągów pancernych wziętych w boju, a także inna zdobycz wojenna, oprócz ruchomej wziętej w boju, stanowią własność państwa ukraińskiego. Szczegóły zostaną określone osobną umową.

14. Szczegółowa umowa finansowo-gospodarcza oraz konwencja kolejowa, dotyczące niniejszej konwencji, zostaną dodatkowo zawarte.

15. Obie strony mają prawo zaproponowania zawarcia stałej konwencji wojskowej w chwili uznanej przez siebie za odpowiednią. Aż do zawarcia nowej – obowiązuje konwencja obecna.

16. Obydwie strony zobowiązują się niniejszą konwencję utrzymać w tajemnicy.

17. Konwencja ta spisana zostaje w języku polskim i ukraińskim. Obydwa teksty obowiązują. W razie wątpliwości miarodajny jest tekst polski.

Konwencja niniejsza podpisana została w Warszawie dnia 24 kwietnia 1920 roku.

Ze strony polskiej przez majora Walerego Sławka¹¹ oraz kpt. Wacława Jędrzejewicza¹² na zasadzie pełnomocnictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych Rzeczypospolitej polskiej z dnia 21 kwietnia 1920 roku Nr 1960.B.P., ze strony ukraińskiej przez generała ppor. Sztabu Generalnego Sinklera,¹³ oraz podpułkownika Sztabu Generalnego –

10 Od lutego 1920 r. organizowano tu 6 Dyw. Strzeleckiej armii URL.

11 Walery Sławek (1879–1939) polski wojskowy i polityk, trzykrotny premier RP w l. 1930, 1930–31, 1935; jeden z najbardziej zaufanych współpracowników j. Piłsudskiego; członek władz PPS i PPS – Frakcji Rewolucyjnej; uczestnik akcji bojowych podczas rewolucji 1905 r.; służył w Legionach Polskich; organizator Polskiej Organizacji Wojskowej (POW); od 1919 w wywiadzie wojskowym, odkomenderowany do Kwatery Gł. S. Petlury; jeden z organizatorów zamachu majowego w 1926 r.; 1928–38 poseł na Sejm.

12 Wacław Jędrzejewicz (1893–1993) polski wojskowy, dyplomata, działacz emigracyjny; służył w Legionach Polskich, był członkiem POW; brał udział w rokowaniach traktatowych w Rydze (1921); pracował w MSZ; od 1939 na emigracji; współzałożyciel Instytutu J. Piłsudskiego w Nowym Jorku.

13 Wołodzyr Sinkler (1879–1945) ukraiński wojskowy, generał; służył w formacjach gwardyjskich ar-

Didkowskiego – na zasadzie pełnomocnictwa Zastępcy Prezesa Rady Ministrów Ukrainiejskiej Republiki Ludowej z dnia 23 kwietnia 1920 roku Nr 1931. Pełnomocnictwa zostały wzajemnie wymienione.

[...]

- ② **Wymień dziedziny gospodarki, których dotyczyły ustalenia konwencji wojskowej?**
Wyjaśnij dlaczego zagadnienia te zostały zawarte w konwencji wojskowej.

mii rosyjskiej; ukończył Mikołajewską Akademię Sztabu Generalnego; podczas I w. ś. m.in. szef sztabu gwardyjskiej 2 DP; w 1917 r. brał udział w Ukraińskich Zjazdach Wojskowych; pełnił funkcje sztabowe w armii URL, Państwa Ukraińskiego i ponownie URL; autor planu operacji wojsk URL latem 1919 r. (zdobycie Kijowa); negocjował polsko-ukraińską konwencję wojskową; po wojnie na emigracji w Polsce; w 1939 r. aresztowany przez NKWD, w 1945 r. zginął w więzieniu na Łukianiwce w Kijowie.

Odezwy

Kazimierz Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, Warszawa–Kraków 1924, s. 267–9

Odezwa atamana Symona Petlury do ludności Ukrainy Winnica, 26 kwietnia 1920 r.

Narodzie Ukrainy!

Ciernistą drogą toczą się twoje dzieje.

Oto już trzy lata mija, jak usiłujesz zaprowadzisz ład w swojej republice, zdobyć dla siebie wolność, równość i niepodległość, walcząc z czerwonymi najeźdźcami – moskiewskimi bolszewikami.

Złożyłeś wielkie ofiary na polu walki.

Zniszczone sioła, ruina gospodarcza, krew niewinnych, łzy wylane po zabitych i zamęczonych przez bolszewików ojcach, matkach i siostrach, niezliczone szeregi samotnych mogił na całym obszarze Ukrainy – oto wyniki walki najlepszych twoich synów o najświętsze ideały ludzkości.

Umierając, błagali cię oni, ażebyś prowadził dalej tę ciężką walkę o wolność, aby dowieść świata całemu, że i naród ukraiński zdolny jest do życia samodzielnego i sam potrafi rządzić własną ziemią i kierować swą wolą państwową.

ZOBACZ PORÓWNAJ

Deklaracja... i Umowa...

Latem roku zeszłego zwycięska armia nasza wkroczyła do serca Ukrainy, do złotogłowego Kijowa, lecz drugi wróg nasz – również moskiewski czarny imperialista, niedobitek rosyjskiego caratu, Denikin, wyzyskując rosyjską orientację galicyjskiego dowództwa, skłonił je od odstąpienia od hasła niepodległości Ukrainy.¹⁴ I oto armia galicyjska, oszukana przez swych wodzów, przechodzi na stronę naszego wroga, stawiając armię naddnieprzańską w położenie bez wyjścia, prawie katastrofalne.

¹⁴ Patrz wstęp s. 14–16.

Armia nasza, zmęczona, osłabiona, zmuszona była cofać się z pośpiechem, lecz nie zagasła wiara w sercach starszyny i kozaków w nadejście lepszych dni i ta wiara głęboka w świętą naszą sprawę i w zdolność naszego narodu [do] samodzielnego życia państwowego przewyciężyła zwątpienie, znużenie i klęskę.

Zważywszy to, rozkazałem atamanowi Omiljanowiczowi Pawlence częścią wojska rozpocząć walkę z bolszewikami sposobem, jakiego w danej chwili wymagały warunki wojny.¹⁵ Druga część armii znalazła przytułek w Polsce.

I oto teraz dochodzą nas wieści o walkach naszej armii na ziemiach jekaterynosławskiej i chersońskiej. Do armii tej podążają wierni synowie Ukrainy.

Część armii ukraińskiej pod wodzą pułkownika Udowyczenki walczy z moskiewskim wrogiem na ziemiach Podola i bliska jest godzina, gdy zgodnym wysiłkiem oba oddziały te wypędzą wroga z naszej ziemi i połączą się w jedną, potężną, dyscyplinowaną armię, znowu broniącą twej ziemi, twej narodowej wolności i twego imienia.

Dziś dokonuje się wielka przemiana.

Ujawnione w tej bohaterskiej walce bezprzykładne czyny poświęcenia, ofiary przywiązania do kraju rodzinnego, kultury i wolności przekonały inne narody świata o słuszności twoich żądań i świętości twych ideałów, które znalazły oddźwięk przede wszystkim w sercach wolnego już narodu polskiego.

Naród polski w osobie swego Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego, Józefa Piłsudskiego, i w osobie swego rządu uszanował twe prawo do stworzenia niepodległej republiki i uznał twoją niezawisłość państwową.

Inne państwa nie mogą nie uznać twojej niepodległości, gdyż cel twoich wysiłków jest czysty i sprawiedliwy, a sprawiedliwość zawsze zwycięża.

Rzeczpospolita Polska weszła na drogę udzielenia realnej pomocy Ukraińskiej Republice Ludowej w jej walce z moskiewskimi bolszewikami – okupantami, dając możliwość formowania oddziałów jej armii i armia ta idzie teraz walczyć z wrogami Ukrainy.

Ale dziś armia ukraińska walczyć będzie już nie sama, jeno razem z przyjazną nam armią Rzeczypospolitej Polskiej przeciw czerwonym imperialistom – bolszewikom moskiewskim, którzy zagrażają również wolności narodu polskiego.

Pomiędzy rządami Republiki Ukraińskiej i Republiki Polskiej nastąpiło zgodne porozumienie, na którego podstawie wojska polskie wkroczyły wraz z ukraińskimi na teren Ukrainy jako sojusznicy, przeciw wspólnemu wrogowi, a po skończonej walce z bolszewikami wojska polskie wrócą do swej ojczyzny.

Wspólną walką zaprzyjaźnionych armii – ukraińskiej i polskiej – naprawimy błędy przeszłości, a krew wspólnie przelana w bojach przeciw odwiecznemu wrogowi – Moskwie, który niegdyś zgubił Polskę i zaprzepaścił Ukrainę, uświęci nowy okres wzajemnej przyjaźni ukraińskiego i polskiego narodu.

Ministerstwo Ukraińskiej Republiki Ludowej, z Prezesem Rady Ministrów, I. Mazepą¹⁶ na czele, wznowiło swą pracę nad zaprowadzeniem porządku i ładu na Ukrainie i nad organizacją władzy państwowej na miejscu.

15 Pierwszy Pochód Zimowy (XII 1919 – V 1920)

16 Izaak Mazepa (1884–1952) polityk ukraiński; członek USDRP; 1919–20 premier URL; od 1921 r. na emigracji w Polsce, następnie Czechosłowacji; był ministrem rolnictwa w rządzie URL na uchodźstwie oraz wykładowcą Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach; od 1945 w Niemczech; jeden z założycieli Ukraińskiej Rady Narodowej na uchodźstwie.

Jednak praca rządu może być owocna tylko wtedy, gdy jej dopomagają, gdy ją podtrzymują i biorą w niej udział bezpośrednio wszystkie warstwy społeczeństwa; a zatem komisariaty, zarządy ziemskie oraz inne instytucje powinny przygotować się i natychmiast rozpocząć swoją pracę, okazując przede wszystkim pomoc ukraińskim i polskim wojskom. Zaspokojenie potrzeb tego ostatniego po porozumieniu przedstawicieli obu rządów wykonywane będzie przez władze ukraińskie.

Narodzie ukraiński!

Czeka cię walka i odpowiedzialna praca.

Wstępujesz do rodziny narodów świata, jako równy z równymi, ale siła państwa i narodowa zależy jedynie od mocnej duchem i zdyscyplinowanej armii, dlatego nakazuję poczynić przygotowania do mobilizacji, co do której wydany będzie specjalny rozkaz.

Powołani do wojska synowie Ukrainy będą prawdziwymi obrońcami naszej państwowości i wolności.

Armia, wypędzając wroga z naszego kraju, da tym samym możliwość zwołania w najkrótszym czasie ukraińskiej konstytuandy, przez którą naród weźmie w swe ręce kierownictwo spraw Republiki i nakreśli te drogi, którymi w przyszłości potoczyć się ma życie wolnego narodu.

A więc wszyscy, co do jednego, do pracy! Bezwzględnie wymagam od wszystkich obywateli U.R.L. posłuchu dla władzy ukraińskiej, oraz wykonywania wszystkich jej rozkazów. Oświadczam, że walkę o wyzwolenie prowadzić będę do końca, aż będzie wolna od wroga cała Ukraina, aż Ukraińska Republika Ludowa stanie się niepodległą, a naród ukraiński wolnym i niezależnym.

Wzywam wszystkich obywateli do pracy dla dobra naszej ojczyzny, albowiem w pracy tej jest rękojmia zwycięstwa i ziszczenia naszych ideałów państwowych.

Główny Ataman Wojska U.R.L.

S. Petlura

- ② **Kto jest, wg Petlury, przyczyną nieszczęść jakie dotknęły Ukrainę?**
Wymień podawane przez Petlurę przyczyny zawarcia sojuszu z Polską.
Kto jest adresatem tej odezwy? Odpowiadając na to pytanie rozwiń na podstawie treści źródła termin „naród Ukrainy.”
W jakim celu ataman Petlura wydał tę odezwę?

Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, opr. J. Cisek, Londyn 1990, s. 170–171

Odezwa Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego do mieszkańców Ukrainy 26 kwietnia 1920 r.

Do wszystkich mieszkańców Ukrainy!

Wojska Rzeczypospolitej Polskiej na rozkaz mój ruszyły naprzód, wstępując głęboko na ziemię Ukrainy. Ludności ziem tych czynię wiadomym, że wojska polskie usuną z terenów, przez naród ukraiński zamieszkałych, obcych najeźdźców, przeciwko którym lud ukraiński powstawał z orężem w ręku, broniąc swych sadyb przed gwałtem, rozbojem i grabieżą.

Wojska polskie pozostaną na Ukrainie przez czas potrzebny po to, by władze na ziemiach tych mógł objąć prawy rząd ukraiński. Z chwilą, gdy rząd narodowy Rzeczypospolitej Ukraińskiej powoła do życia władze państwowe, gdy na rubieży staną zastępy zbrojne ludu ukraińskiego, zdolne uchronić kraj ten przed nowym najazdem, a wolny naród sam o losach swoich stanowić będzie mocen – żołnierz polski powróci w granice Rzeczypospolitej Polskiej, spełniwszy szczytne zadanie walki o wolność ludów.

Razem z wojskami polskimi wracają na Ukrainę szeregi walecznych jej synów pod wodzą atamana głównego Semena Petlury, które w Rzeczypospolitej Polskiej znalazły schronienie i pomoc w najcięższych dniach próby dla ludu ukraińskiego.

Wierzę, że naród ukraiński wyteży wszystkie siły, by z pomocą Rzeczypospolitej Polskiej wywalczyć wolność własną i zapewnić żyznym ziemiom swej ojczyzny szczęście i dobrobyt, którymi cieszyć się będzie po powrocie do pracy i pokoju.

Wszystkim mieszkańcom Ukrainy bez różnicy stanu, pochodzenia i wyznania wojska Rzeczypospolitej Polskiej zapewniają obronę i opiekę.

Wzywam naród ukraiński, i wszystkich mieszkańców tych ziem, aby niosąc cierpliwie ciężary, jakie trudny czas wojny nakłada, dopomagali w miarę sił swoich wojsku Rzeczypospolitej Polskiej w jego krwawej walce o ich własne życie i wolność.

Józef Piłsudski

Wódz Naczelný Wojsk Polskich

26 kwietnia 1920 r., Kwatera Główna

❓ **Co jest najważniejszą informacją jaką chce przekazać Józef Piłsudski mieszkańcom Ukrainy?**

J. Piłsudski, Pisma zbiorowe: wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych, t. 5, s. 158–159

Przemówienie Józefa Piłsudskiego w Winnicy na Podolu **17 maja 1920 r.**

Polska i Ukraina przeżyły ciężką niewolę. Oba te kraje należą do tych, na których panował stały terror. Już dziecko uczono tutaj, by trzymało na uwięzi swe myśli. Niewola i prześladowanie były stałym udziałem obydwu krajów. Wolna Polska nie może być istotnie swobodną, dopóki naokoło panuje wciąż hasło niewolniczego poddawania woli narodowej przemocy terroru. Polska, osiągnąwszy największy skarb na ziemi, tj. wolność, zdecydowała się odrzucić wszystko to, co wolności zagraża, jak najdalej od swych granic.

Z O B A C Z P O R Ó W N A J

Odezwa Symona Petlury

I w błysku naszych bagnatów i naszych szabel nie powinniście widzieć nowego narzucania cudzej woli. Chcę, abyście w nim widzieli odbłysek swej wolności. Ataman wasz w pięknej swej odezwie obiecał zwołać jak najprędzej wolny sejm w wolnej Ukrainie.

Szczęśliwym będę, kiedy nie ja – mały sługa swego narodu – ale przedstawiciele sejmu polskiego i ukraińskiego ustanowią wspólną platformę porozumienia. W imieniu Polski wznoszę okrzyk: Niech żyje wolna Ukraina!

**Wskaz kategorie, w jakich Piłsudski opisuje losy Polski i Ukrainy.
Kto jest zagrożeniem dla obu państw? Dlaczego?**

Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, opr. Janusz Cisek, Londyn 1990, s. 174–177

Odezwa rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej „Do narodów i rządów świata”, Warszawa, 3 sierpnia 1920 r.

Do Państw i Narodów.

W 1654 roku Państwo Ukraińskie z hetmanem Chmielnickim na czele zawarło z rządem Państwa Moskiewskiego umowę, według której Ukraina i Moskwa, zachowując własną suwerenność, łączyły się w ścisły związek państwowy w celach obrony wspólnych interesów obu narodów.

Od pierwszych wszakże lat istnienia moskiewsko-ukraińskiej unii na suwerenności narodu ukraińskiego zaciążyła żelazna ręka carów moskiewskich, którzy jęli niszczyć wszelkie cechy odrębności państwowej Ukrainy¹⁷ i pozbawiać jej ludność dawnych przywilejów swobód. I od tego czasu w przeciągu trzech stuleci prowadzi naród ukraiński ciężką, uporczywą walkę przeciwko moskiewskiemu imperializmowi. W tej walce despoci moskiewscy usiłowali zniszczyć nie tylko niezależność państwową narodu ukraińskiego, ale jego starą kulturę, język, starodawne zwyczaje i obyczaje. Na całej przestrzeni Ukrainy szalały rządy moskiewskiego szowinizmu, wszystko co ukraińskie ulegało prześladowaniu, ginęli w więzieniach i na szubienicach najlepsi synowie Ojczyzny, walczący o najświętsze prawa narodu. Mieszczanie, szlachta i duchowieństwo Ukrainy przejmowali zewnętrzne cechy kultury moskiewskiej i zdawało się, że znikło samo oblicze narodowe, że zamarła i zginęła na zawsze sama idea odrębnej kultury ukraińskiej.

Los atoli zarządził inaczej. Nie mógł zginąć i nie zginął wolny czterdziestomilionowy naród ukraiński. Spowity moskiewską ciemnotą, zakuty w kajdany moskiewskiej, carskiej niewoli, marzył on o lepszej przyszłości i czekał sposobnej chwili, aby powstać przeciwko swym odwiecznym ciemiężcom.

I ta chwila radosna nadeszła. Gdy pod zwycięskim naporem rewolucji w 1917 r. runęły strupieszale mury wszechrosyjskiego więzienia ludów, naród ukraiński ustami pierwszego swojego parlamentu, Rady Centralnej, oznajmił całemu światu swą niezłomną wolę wskrzeszenia niezależnego Państwa Ukraińskiego, ogłosił Ukraińską Republikę Ludową jako suwerenną i niezależną.¹⁸ Lecz centralizm moskiewski przemalowany na czerwony kolor komunizmu, nie uznał najświętszego prawa narodu ukraińskiego do stanowienia o sobie i wydał wojnę młodej Republice Ukraińskiej. Odtąd w przeciągu trzech lat naród ukraiński prowadzi ciężką, krwawą walkę o wolność przeciw moskiewskim bolszewikom, komunistom, przeciw czerwonym armiom Lenina i Trockiego. Dziś ukraińskie masy ludowe, wpatrzone po trzywiekowym ucisku w radosną zorzę wolności, nie złożą oręża dopóty, aż osiągną swój ostateczny cel – staną się gospodarzem we własnym domu, w Niepodległym Państwie Ukraińskim. Za każdym razem, gdy armiom sowieckim udało się zajmować terytoria Ukrainy, na całej przestrzeni kraju powstawał lud ukraiński, wypędzał okupantów poza granice Ojczyzny. Bolszewicy nawet wtedy, gdy formalnie panowali

¹⁷ W 1782 r. nastąpiła likwidacja Hetmańszczyzny – ostatniej autonomii kozackiej w Rosji.

¹⁸ Patrz przyp. 1

na Ukrainie, nigdy nie posiadali władzy faktycznej, nigdy nie byli uznani przez naród ukraiński. Trzymali się oni i trzymają na Ukrainie jedynie strasliwym, niesłychanym terrorem i dzikim pastwieniem się nad ludnością. Gdy w 1919 roku, pod kierunkiem Rządu U. R. L. z Atamanem Petlurą na czele, Naród Ukraiński oczyścił był niemal całą Ukrainę z wojsk sowieckich, zjawiała się naraz armia Denikina, usiłująca znów powrócić Ukrainę na łono jednej i niepodzielnej Rosji. Lecz czarny imperializm Denikina równie mało zadowolił ludność ukraińską, jak i czerwony imperializm Lenina. Naród ukraiński powstał i przeciw łupieżczym bandom armii ochotniczej i zdecydował przez to o losach denikinowskiej awantury.

Przekonawszy się o beznadziejności zwalczania ukraińskich dążeń narodowych, rosyjski rząd sowieków symulował uznanie niezawisłości Ukrainy i postawił na czele samowładczego rządu Ukraińskiej Republiki Sowieckiej swego agenta Rakowskiego.¹⁹

ZOBACZ PORÓWNAJ

Wspomnienia W.T. Drymmera

Przebiegłe te atoli zabiegi rosyjskich bolszewików nie mogły zadowolić mas ludowych. Naród ukraiński walczył i walczy nie tylko o własną niepodległość państwową, ale i przeciw tej formie władzy, jaką narzucić mu chcą rosyjscy bolszewicy i dzięki której bogata ziemia ukraińska w ciągu ostatnich paru lat zmieniała się w pustynię. Nie oślepił przecież naród ukraiński i widzi doskonale jak o miedzę na przestrzeni całej Rosji zamarała komunikacja i handel, stanęły warsztaty i fabryki, jak niszczeje z głodu, chłodu i bezrobocia ludność miast – inteligencja i robotnicy. Widzi dobrze znękany naród ukraiński, jak pod obcasem czerwonego żołdaka giną zdobycze kultury, jak w sowieckich czerezwyczajkach ginie kwiat, mózg i duma narodu, jak szerzą się po Ukrainie śmiertelne zarazy, jak wreszcie samemu życiu ludności zagraża niebezpieczeństwo zagłady.

I pragnie naród ukraiński nie pokoju, lecz walki z najeźdźcą. Pragnie walki naród, który przez długie wieki marzył o spokojnej pracy na wolnej ziemi ukraińskiej. Nie wierzy on bowiem tym ułudom pokoju z bolszewikami, jakimi się cieszą narody Europy, które nie doświadczyły na sobie panowania Sowietów. Nie wierzy w liczne propozycje różnych państw, odpowiada powstaniem po całej Ukrainie, na Podolu, Wołyniu, Chersońszczyźnie, Kijowszczyźnie. Ukraińskie wojsko republikańskie i Rząd U. R. L. z Atamanem Petlurą na czele nie mogły, nie miały prawa proponować pokoju sowieckiej Rosji dopóty, dopóki naród ukraiński domagał się nie pokoju, lecz walki, zwycięstwa i wyzwolenia.

Ale naród ukraiński prowadzi wojnę nie z rosyjskim narodem, ale z moskiewskim czerwonym i czarnym imperializmem. I rząd ukraiński wierzy niewzruszenie, że wolny ukraiński naród będzie mógł porozumiewać się z bohaterskim narodem rosyjskim, z prawdziwą rosyjską demokracją.

Rząd U. R. L. i bohaterskie wojsko ukraińskie prowadzą walkę z bolszewikami w zupełnym odosobnieniu od całego świata, nie uznani przez mocarstwa, nie licząc na niczyją pomoc.

Państwa, które tak energicznie dopomagały jednocześnie walce Denikina z bolszewikami i z wyzwajającymi się narodami byłej Rosji nie chciały jednak nic wiedzieć o naszej nierównej walce, nie chciały uznać przyrodzonych praw narodu ukraińskiego i nie chciały w niczym pomóc jego Rządowi.

¹⁹ Christo Rakowski (1873–1941) polityk komunistyczny i dyplomata, z pochodzenia Bułgar; od 1918 r. w WKP (b); organizator władz komunistycznych na Ukrainie, przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych sowieckiej Ukrainy; od 1923 r. na placówkach dyplomatycznych; sądzony podczas wielkiej czystki, rozstrzelany.

Państwa rozumiejące doskonale całą grozę bolszewickiego niebezpieczeństwa nie chciały jednak uznać, że w walce z bolszewikami trzeba się oprzeć o żywe siły narodów wyzwalających się spod sowieckiej Rosji. Nie rozumiał i nie rozumie tego cały świat cywilizowany, że naród ukraiński już przechorował komunistyczną demagogię i że świętym obowiązkiem potężnych, kulturalnych państw i narodów jest dopomóc mu w jego walce o wolność z bolszewickim wandalizmem. Jedynie Państwa wyrosłe na ruinach byłej Rosji i odczuwające na sobie okropność bolszewickiej zarazy, zrozumiały nas i uznały nasze prawo do walki.

W imieniu narodu ukraińskiego, Rząd U.R.L. oświadcza wobec całego świata, że pokój na wschodzie Europy, którego tak łakną państwa Ententy, nastąpić może tylko wtedy, gdy suwerenny naród ukraiński zdobędzie prawo zwołania swej konstytuancy i swobodnego stanowienia na niej o losach swej ziemi, o tym czy ma być Ukraina całkiem niezależnym, samodzielnym państwem, czy też ma się połączyć z innymi państwami w jakiś większy organizm państwowy. Gdyby takiego jednak prawa narodowi ukraińskiemu nie przyznano, gdyby nie dano mu możliwości stanowienia o własnym losie, nie będzie pokoju na ziemi ukraińskiej. Po długim śnie zbudziła się Ukraina do walki o swoją wolność i nie uda się już uśpić żywiołowych sił ludu ani komunistycznym demagogom, ani reakcyjnym carskim generałom.

Pragnąc jedynie pokoju dla znękaney, zrujnowanej Ukrainy, Rząd U.R.L. oświadcza, że z radością zgodzi się na pokój, o ile okupacyjna armia sowiecka opuści terytorium Ukrainy, a Rząd U. R. L. otrzyma możność zwołania na zasadach demokratycznych konstytuancy, która zadecyduje ostatecznie o losach Ukrainy i ustanowi ład i porządek na ongiś tak bogatej a dziś zrujnowanej Ziemi Ukraińskiej.

W imieniu Rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej:
Prezydent Rady Ministrów: Wiaczesław Prokopowicz²⁰
Wiceprezydent Rady Ministrów: Andrij Liwyćkij²¹
Minister Spraw Zagranicznych: Andrij Nikowskij²²

Warszawa, dn. 3 sierpnia 1920 r.

- ❓ **Kto jest adresatem tej odezwy? Odpowiadając wyjaśnij, o które narody i rządy chodziło przedstawicielom URL.**
- Co jest celem powyższej odezwy? Jakiego rodzaju argumentów używają przedstawiciele rządu URL, aby cel ten osiągnąć? Co starają się udowodnić adresatom?**
- Jakiego rodzaju opinie o Ukrainie starają się zwalczać?**

20 Wiaczesław Prokopowicz (1881–1942) polityk ukraiński; członek Ukraińskiej Partii Socjalistów Federalistów; 1920 premier rządu URL; od 1921 na emigracji; 1921, 1926–1940 premier URL na uchodźstwie; redaktor naczelny pisma emigracyjnego „Tryzub”.

21 Patrz przyp. 4

22 Andrij Nikowskij (1885–1942) – ukraiński polityk, literaturoznawca; w latach 1910–1919 redaktor czasopism „Rada”, „Osnowa” i „Nowa Rada”; członek Ukraińskiej Partii Socjalistów – Federalistów; w 1917 wybrany do Centralnej Rady; w 1920 minister spraw zagranicznych URL; od 1921 na emigracji w Polsce; kierował Komisją ds. Opracowania Konstytucji URL w Tarnowie; od 1924 w USRS; pracował w Ukraińskiej Akademii Nauk; skazany podczas procesu Związku Wyzwolenia Ukrainy; zmarł w łagrze; autor słownika rosyjsko-ukraińskiego.

Wspomnienia

Marian Romeyko¹, *Przed i po maju*,

Warszawa 1967, s. 49

Był już lipiec 1918 roku; po zlikwidowaniu formacji polskich błąkałem się bez zajęcia po Kijowie. Na głównej ulicy, Krieszczatiku, spotkałem oficera w barwnym, ukraińskim mundurze hetmana Skoropadskiego. Był to Jeroszewicz². Ukłoniłem mu się. Podszedł, pytając, skąd go znam? Odpowiedziałem, że byłem saperem w jego korpusie.

— Co pan robi?

— Szatajus' po Kijewie, wasze priewoschoditelstwo...

— Jestem teraz dowódcą III ukraińskiego korpusu w Winnicy; formujemy pułk inżynieryjny, przyjmę pana jako porucznika. Języka ukraińskiego szybko się pan nauczy...

— Ne treba mene uczyty, bo ja umiju bałakaty i czytaty i pysaty — odpowiedziałem mu w dobrym języku ukraińskim.

Generał aż podskoczył:

— ...Batienka wy moj!... Teraz właśnie godzina obiadowa, zapraszam pana do restauracji Roots!

Usiedliśmy.

Jeroszewicz zaczął mówić.

— ...przecież takich jak pan, ze znajomością języka ukraińskiego, bardzo nam brak... taki oficer to skarb... W adiutanty ko mnie! Srazu prijmu sztabskapitanom!

1 Marian Romeyko (1897–1970) urodzony w Olszanie na Kijowszczyźnie; 1915–1917 w armii rosyjskiej; 1917–18 w I Korpusie Polskim; w czasie wojny polsko-bolszewickiej służy w lotnictwie; w II RP służy w lotnictwie, a następnie w Sztabie Generalnym; w czasie II w. ś. członek polskiego ruchu oporu we Francji; po wojnie na emigracji; od 1967 r. w Polsce; kawaler krzyża Virtuti Militari.

2 Petro Jeroszewicz (1870–1945) pochodził z okolic Jekaterynosławia; 1891–1917 w armii rosyjskiej (generał major); w 1917 r. przeszedł z dowodzoną przez siebie 12 DP na stronę URL; 1918–19 dowodził na szczeblu korpusu w armii URL; 1919–20 w niewoli u „białych”; od X 1920 roku w armii URL; następnie na emigracji w Polsce (mieszkał w Kaliszu); w 1945 r. aresztowany przez NKWD – dalsze losy nieznane.

Odpowiedziałem mu, że jestem Polakiem i przypomniałem mu jego groźbę sprzed dziewięciu miesięcy oddania mnie pod sąd polowy.³

— Jakiż pan Polak? Pan tutaj urodzony, mówi pan świetnie po ukraińsku, przecież pan Ukrainiec!

— A gdybym urodził się w Paryżu, byłbym Francuzem?

— Nu peredumajte choroszenko i prijezzajte ko mnie w Winnicu...

Bez „przemyślenia” — nie pojechałem.

❓ Odpowiedz na pytania na podstawie źródła i przypisów.

Skąd znali się obaj oficerowie?

W jakiej sytuacji znajdowały się Polska i Ukraina w czasie ich spotkania?

Dlaczego Jeroszewicz zaprosił Romeykę do dowodzonego przez siebie korpusu?

Podaj co najmniej dwa powody.

Dlaczego Jeroszewicz uznał Romeykę za Ukraińca?

Dlaczego Romeyko odmówił wstąpienia do ukraińskiego wojska?

3 Mowa tu o próbie wyprowadzenia Polaków z rosyjskiego 11KA, którą podjął Romeyko w celu zasilenia I KP. Było to zgodne z rozkazem rosyjskiego naczelnego dowództwa. Jednak gen. Jeroszewicz, który był wówczas dowódcą 11 KA, zagroził mu sądem polowym.

Mieczysław B. Lepecki,⁴ *W blaskach wojny*,

Warszawa 1926, ss. 90–92

Na podkreślenie zasługuje fakt, że między wojskiem Petlury, a oddziałami polskimi nie zachodziły nigdy żadne konflikty, a przynajmniej nigdy o nich nie słyszałem. Oficerowie ukraińscy byli niesłychanie grzeczni i salutowali zawsze pierwsi, nie zawsze nawet zważając na stopień. My, widząc tę dobrą wolę z ich strony, traktowaliśmy ich równie uprzejmie. Wielu naszych oficerów, pamiętając dawne czasy, gdy nie mieliśmy niepodległości i gdy trzeba było służyć w różnych legionach i różnych wojskach zaborczych, odnosiło się do petlurowców z dużym sentymentem. Nierzadko ten i ów mówił: „biedny naród, kto chce to do kraju mu włązi; żal patrzeć na tę ich niedolę”.

[...]

ZOBACZ PORÓWNAJ

Konwencja wojskowa pkt 6

W połowie maja [1920 r. – red.] zabrakło intendenturze żywności. Otrzymałem rozkaz udania się do okolicznych wsi, celem zakupu kilku sztuk bydła. Oficer gospodarczy dał mi całą tekę pieniędzy petlurowskich, tak zwanych „karbowanów”, oraz duży zeszyt pokwitowań z kuponami na premie. Z tymi premiami było tak: każdy wieśniak sprzedający bydło, mąkę, czy jakąś inną żywność lub paszę, otrzymywał, zależnie od wielkości zakupu, premię na pewną ilość kilogramów soli. O sól na Ukrainie było niesłychanie trudno i pomysł rozdawania jej jako premii był, bez wątpienia szczęśliwy.

Wziąłem z sobą czterech żołnierzy i pojechałem.

W odległości dwudziestu kilometrów od Kijowa zacząłem robić zakupy. Oczywiście, żaden chłop ani myślał sprzedać czegokolwiek dobrowolnie. W każdej wsi musiałem udawać się do sołtysa, nazywanego tam „starostą” i wyjawiać mu cel swojego przybycia. Starosta zaczynał zwykle od zaklinania się, że w wiosce няма ani śladu krów lub wołów, a nawet najmniejszej rzeczy godnej tak delikatnego podniebienia, jakim jest podniebienie „wojsk pańskich”. Mieliśmy ostre rozkazy nakazujące delikatnie i wyrozumiale postępować z ludnością, przeto wdawałem się z chłopami w rozmowy, tłumacząc cierpliwie, że płacimy gotówką za wszystko, co weźmiemy. Wieśniacy nie bardzo wierzyli, zresztą mieli nieco racji, gdyż petlurowskie karbowance były zaledwie nędznym surogatem pieniędzy i to surogatem nie uznawanym nawet przez samych petlurowców. Nic też dziwnego, że płacenie nimi traktowano jako zwykłą rekwizycję, niektórzy nawet woleli otrzymać zamiast tych „pieniędzy” kwit, przypuszczając, że może kiedyś będzie zapłacony.

W niektórych wsiach, zbierani przez starostów chłopci burzyli się i podnosili ponure głosy przeciw wszelkiego rodzaju władzy, a „pańskiej” w szczególności. Zawsze jednak dobrze nadstawiałem uszu i gdy tylko zaczęły rozlegać się groźne pomruki, demonstracyjnie wydawałem żołnierzom rozkaz obejrzenia broni i sprawdzenia, czy naboje tkwią w lufach. Taka manipulacja zwykle pomagała, chłopci mitygowali się, milkli i stawali się ustępliwi. Doświadczenia z wielu wojskami nauczyły ich szanowania nabitych karabinów.

4 Mieczysław Bohdan Lepecki (1897–1969) polski wojskowy i podróżnik; służył w Legionach Polskich, następnie w Wojsku Polskim; 1930–35 adiutant J. Piłsudskiego; w latach 1939–57 na emigracji; opisał swe podróże do Ameryki Płd., Afryki i in.

W wioskach w pobliżu Kijowa mieszkało bardzo mało Polaków, poza tym byli tacy, którzy po polsku już prawie nie mówili. Sąsiedzi traktowali ich jednak zawsze jako „polaczyszków”, również za takich mieli się oni sami, różniąc się od otaczającej ludności religią. O ile w której wsi znajdowały się jakieś rodziny polskie, to zebranie chłopskie zwykle im nakazywało dostarczenie dla nas żywności. Tłumaczono to tym, że Polak powinien pomagać Polakowi. Oczywiście chodziło im przede wszystkim o zaoszczędzenie swego dobytku. Sterroryzowani nasi dalecy rodacy bali się żalić przede mną i dawali co mieli. Dopiero na drugi, czy trzeci dzień jedna z bab, nie mogąc przeboleć straty ulubionego barana, rozpłakała się i opowiedziała mi o tych praktykach. Barana babie oddałem, a z wioski wziąłem dwa razy więcej bydła, aniżeli pierwotnie staroście obiecałem.

W czasie tych wędrówek trafiłem pewnego razu do jednego z zarządów gminnych. Dostrzegłem tam już rękę władzy petlurowskiej, obsadzającej te urzędy swoimi ludźmi. Sekretarzem gminy był młody ideowiec niepodległościowego ruchu ukraińskiego. Miły ten człowiek rozmawiał ze mną czas dłuższy. Z rozmowy wyniosłem bardzo sympatyczne wspomnienia, wspomnienia słów, których, przypuszczałem, nikt już na Ukrainie nie mówi. Tradycja wiernych Rzeczypospolitej kozaków jeszcze wciąż kołatała się po białych chatach naddnieprzańskich wiosek.

Z O B A C Z P O R Ó W N A J
Informacyjny komunikat
polityczny

Określ stosunek Lepeckiego do sprawy niepodległości Ukrainy. Zwróć szczególną uwagę na akapit pierwszy i ostatni.
Scharakteryzuj postawę ukraińskich chłopów wobec wojsk polskich.

Wiktor Tomir Drymmer⁵, W służbie Polsce,

Warszawa 1998, s. 77–78

ZOBACZ PORÓWNAJ

Odezwa Symona Petlury

Pierwszą moją czynnością było odszukanie lokalu sławnej *Wsieukrainskoj Czerezwycajnoj Komisji* (WCzK)⁶, myśląc, że tam mogę znaleźć interesujące papiery czy dokumenty. Okazało się, że to nie był tylko jeden dom, lecz cały kompleks domów z dużym gmachem jakiegoś banku pośrodku, w którym mieściły się biura Czeki. Wszystkie okoliczne domy zamienione zostały na więzienia, które – jak obliczyliśmy – mogły pomieścić kilka tysięcy ludzi. Wszedłem do pierwszego z brzegu domu.

Ściany tego domu były pokryte od góry do dołu napisami. Tysiącami napisów identycznej treści: *Imię, nazwisko, wiek i dodatek „idu na rozstriel...”*, *„idu na rozstriel...”*, *„idu na rozstriel...”*. Od ścian wiało męką i grozą... I tak było w dziesiątkach innych domów. W jednym tylko zauważyłem popularny już wierszyk: „Jabłoczek, jabłoczek, kuda kotiszsia, popadiesz w czerezwycajku nie worotiszsia...”⁷ Dużo nazwisk polskich.

Schodami z białego marmuru zszedłem na dół usłyszawszy jakiś odgłos życia. Wszedłem do obszernej, pustej, białej sali. Zza węgła wypadł mały chłopczyk bawiący się piłką. Gdy mnie zobaczył, stanął jak wryty. Patrzył na mnie i na mój mundur dużymi, okrągłymi oczami. Zagadałem do niego po rosyjsku: skąd się tu wziął? Odpowiedział mi, że jest synem stróża, ale ojciec i matka uciekli przed „Biełopolakami” i jego zostawili. „Bawię się piłką, zawsze się tu bawię piłką, czekiści pozwalają mi”.

Rozglądając się po pustej sali, spojrzałem na boczną ścianę z poodbijanym tynkiem, spod którego wyzierały czerwone cegły. Ślady po strzałach. Podeszedłem bliżej, myśląc, że to tu pewnie rozstrzeliwano. Nie było widać śladów krwi. Moje zamyślenie przerwał chłopiec. „Tu – powiada – stawiali kontrrewolucjonistów i straszili go rozstrzałem [!], strzelali naokoło niego, aby się przyznał. Jak to nie pomogło prowadzili na „rozwał” – wskazał ręką na uchylone, malowane na biało drzwi. Zobaczyłem na drzwiach krwawe ślady rąk czepiających się krawędzi. Chłopiec otworzył szeroko drzwi do małego pokoiku. To, co zobaczyłem, było straszne: cementowa podłoga była buro – czerwona od krwi, której nadmiar wessały na dużą wysokość bielone ściany. Cuchnęło krwią, moczem i ekskrementami ludzkimi. Róg tego pokoiku, czy kuchenki był tak postrzelany, że cegła była wybita na głębokość dłoni. W okolo tej krwawej dziupli rozbryzgi krwi na białej ścianie. Patrzyłem jak porażony. Mój przewodnik po tym piekle przerwał ciszę nie pytany: „Tu w tym rogu stawiało się bandytę, aby go ranić, a nie zabić, ale jak nie chciał mówić, to waliło się go karabinem po głowie (na podłodze leżały umazane we krwi karabiny z resztkami potrzaska-

5 Wiktor Tomir Drymmer (1896–1975) polski wojskowy i urzędnik państwowy; służył w Legionach Polskich; członek POW; w l. 1918–1921 oficer wywiadu; w l. 1929–39 urzędnik MSZ; od 1939 w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, następnie na emigracji.

6 Wsiekrańska Czerezwycajna Komisja po Bor'bie s Kontriewolucyjnej i Sabotażom (pol. Wszechukraińska nadzwyczajna komisja do walki z kontrrewolucją i sabotażem) – powstała w 1919 r. policja polityczna Ukraińskiej Republiki Sowieckiej kierowana przez Martina Łacisa, dla której wzorem była WCzKa Rosji Sowieckiej kierowana przez Feliksa Dzierżyńskiego.

7 Jabłuszek, jabłuszek dokąd się toczysz? Trafisz do czerezwycajki i nie wrócisz...; czerezwycajka – potoczna nazwa WCzK

nych kolb), aż mózg pryskał” – wskazał ręką na niski sufit. Nad moją głową zwisały jakieś brudno – szare grzyby zastygłej papki. Oparte o ścianę stały czerwone od krwi nosze.

Wiem tak wyglądała izba badań w słynnej Czeka?

Ostatnie badanie odbyło się wczoraj w przeddzień naszego zajęcia Kijowa.

Moi oficerowie przeglądali papiery i fotografie, jakie znaleźli na piętrze tego potwornego budynku. Znaleźli również dużą fotografię sztabu Wszechukraińskiej Czeka. Figurował na niej aresztowany przez nas w Równem szef jacejki szpiegowskiej Żyd rosyjski. Jak sam zeznał był przedtem szefem Czeka.

Śmierć tysięcy zakatowanych i wymordowanych ludzi została pomszczona wyrokiem sądu polowego.

Z centralnego więzienia w Kijowie kazałem zwolnić wszystkich więźniów politycznych, których Czeka nie zdążyła zlikwidować.

- ❓ **W przypadku tego tekstu warto szczególną uwagę poświęcić osobie przewodnika po więzieniu czerezwyczajki. Jaki wpływ opisywane przez niego doświadczenia mogły mieć na jego dalsze losy?**

Pavlo Shandruk⁸, *Arms of Valour*,

New York 1959; [za:] <http://lib.galiciadivision.com/shandruk/r15.html>

W obozie dla internowanych w Polsce

Po rozbrojeniu zostaliśmy skierowani do obozów zbudowanych przez Niemców podczas I wojny światowej dla jeńców wojennych. Cała 3 Dywizja, po kilkudniowej podróży nie ogrzewanymi wagonami towarowymi znalazła się w Kaliszu (obóz nr 10)⁹. Po pierwszej inspekcji obozu doszliśmy do wniosku, że po doprowadzeniu do porządku naszych kwater będzie można wytrzymać – w ciągu 4 lat wojny radziliśmy sobie przecież w dużo gorszych warunkach. Początkowo zostałem mianowany komendantem obozu. W kilka tygodni później, po przybyciu 2 Dywizji Wołyńskiej, został wyznaczony komendant dla obu dywizji. Po krótkim odpoczynku i zorganizowaniu podstawowych warunków bytowych dla 5000 ludzi, stanęliśmy wobec konieczności znalezienia dla nich zajęcia. Powszechnie przecież wiadomo, że nawet w najbardziej zdyscyplinowanej grupie pozostającej w bezczynności, dojdzie w końcu do konfliktów. Naszą sytuację pogarszało słabe żywienie – polskie kwatermistrzostwo dostarczało nam racji żywieniowych o wartości 1400 do 1500 kalorii. We wprost katastrofalnym stanie znajdowały się ubrania naszych ludzi; nawet niektórzy oficerowie całymi dniami nie mogli opuścić swych prycz, nie mając co na siebie włożyć. Zaczęliśmy szukać jakiegoś wyjścia z tej sytuacji, bo nie dość, że sami chodziliśmy głodni, to zaczęły nas zjadać wszy. Interwencje naszych przedstawicieli dyplomatycznych u władz polskich i apele o pomoc do organizacji takich jak Y.M.C.A.¹⁰ i B.R.M.¹¹ dały pewne efekty: od Y.M.C.A. otrzymaliśmy bieliznę, pościel, ubrania, buty i mleko w proszku dla dzieci (wraz z armią ewakuowano co najmniej 2000 kobiet i dzieci, a już w obozie przyszły na świat kolejne). Polacy stopniowo zwiększali ilość i jakość dostarczanego jedzenia, a także przyznali pewne sumy na konieczne medykamenty. Nie chcąc żywić bezproduktywnej masy ludzi, Polacy zaoferowali nam pracę w tartakach, folwarkach, cukrowniach itp. Wielu żołnierzy skorzystało z tej propozycji np. 3 pułk kawalerii pracował w tartaku w Suwałkach, a 20 kureń w rezerwacie w Puszczy Białowieskiej.¹² Założyliśmy także kursy zawodowe i warsztaty: stolarski, krawiecki i szewski. Odpowiedzialnym za tę działalność był stary oficer płk Melnykiw. Y.M.C.A. zorganizowała warsztat hafciarski dla kobiet. Przynosił on skromny dochód za pięknie wykonane hafty: za haftowany obrus z kompletem 12 haftowanych serwetek, którego wykonanie wymagało 4 – 5 tygodni pracy hafciarki, często nocą przy świecy, otrzymywano równowartość 5 – 6 dolarów. Dodatkowo zorganizowano także pracownie malarskie. Obrazy naszych malarzy znajdowały nabywców wśród ludzi współ-

8 Biogram na s. 23.

9 Był to ponemiecki obóz jeniecki znajdujący się Szczypiornie (obecnie dzielnica Kalisza – patrz. mapa nr 4); w Szczypiornie w latach 1917–18 przebywali żołnierze Legionów Polskich, którzy odmówili złożenia przysięgi na wierność monarchom niemieckiemu i austriackiemu.

10 Young Men Christian Association

11 British Relief Mission

12 Z czasem Ukraińcy osiedlali się tam na stałe, a miejsca te stawały się ośrodkami ukraińskiej emigracji w II RP.

czujących nam. Sprzedażą obrazów w całej Polsce zajmowała się grupa „komiwojażerów”, którzy dzięki swej pracy polepsiali poziom życia swój i swych dostawców. Tak wyglądała materialna strona naszego pobytu.

Potrzeby duchowe były zaspokajane w dobrze zorganizowany i konstruktywny sposób. Przede wszystkim internowani w każdym obozie zbudowali cerkwie z własnych środków. W naszym obozie pierwszym kapłanem był kapłan 7 brygady P. Pjataczenko, a po nim Główny Kapłan Armii P. Paszewski, znany ze swych patriotycznych kazań. Następnie założono szkoły (podstawową, uzupełniającą, a także kursy dla dorosłych), a nawet liceum, w którym uczyłem historii, geografii i francuskiego. Pracami tymi kierowały departamenty kulturalno – oświatowe dywizji pod ogólnym nadzorem naszego profesora W. K. Prokopowicza¹³, byłego ministra edukacji Ukrainy. Ppłk M. Derkacz, który był szefem departamentu kulturalno – oświatowego w naszym obozie, poświęcał tej pracy wiele czasu i wysiłku.

Scharakteryzuj życie w obozie internowania.

Oceń postawę internowanych. Wskaż jakie czynniki kształtowały tę postawę.

13 Władysław Prokopowicz (1881–1942) urodził się w Kijowie; historyk; działacz Ukraińskiej Partii Socjalistów Federalistów; w 1918 r. minister oświaty URL; podczas wojny polsko-bolszewickiej premier URL; na emigracji we Francji, gdzie był redaktorem tygodnika Tryzub; w latach 1939–40 p. o. szefa Dyrektoriatu URL na uchodźstwie.

За державність, Матеріали до історії війська українського,

Збірник 3, Українське воєнно-історичне товариство – Каліш 1932, s. 46–51.

Petro Waszczenko

Pochód 1921 roku

ZOBACZ PORÓWNAJ

Wspomnienia Pawło Szandruka

Pobyt w obozie koło miasta Aleksandrowa Kujawskiego w 1921 roku był czasem, gdy każdy oficer, każdy żołnierz miał niezłomną nadzieję na szybki powrót do ojczyzny. Oficerowie i żołnierze nie utracili ducha bojowego, żyli wspomnieniami sławnych, niezapomnianych dni naszej walki o państwowość, a jednocześnie szykowali się do nowej, zażartej walki i do zemsty na odwiecznym wrogu naszego narodu – Moskalu. [...]

Ani ciężkie warunki życia obozowego, ani szalona agitacja bolszewików nie mogły rozwiać tych nadziei naszej armii – każdy czekał na ten wielki dzień i był nań gotowy. Pracą przygotowującą powszechne powstanie na Ukrainie kierował dobrze zakonspirowany Sztab Powstańczy z generałem-chorążym J. Tiutiunnykiem¹⁴ na czele.

[...]

Oddział powstańczy pod dowództwem generała-chorążego Wasyla Nelhowskiego przekroczył granicę w nocy z 19 na 20 września w okolicy miasteczka Korca.

Skład oddziału – 30 żołnierzy (16 oficerów i 14 podoficerów).

Oddział miał nawiązać stosunki z organizacjami powstańczymi, a jeśli zajdzie potrzeba – zreorganizować je, skonsolidować ich pracę, a przede wszystkim – prowadzić wśród chłopów agitację i działalność, która przygotowuje ich do powszechnego powstania.

Terenem działalności oddziału były powiaty: zwiahelski¹⁴, żytomierski, radomyński, mozyrski i owrucki.

Praca oddziału wymagała ścisłej konspiracji. Jednak już pierwszej nocy po przekroczeniu granicy oddział musiał ujawnić swoją obecność – musiał usunąć dwóch wartowników moskiewskiej [sic!] straży granicznej, a rano, podczas przejścia przez rzekę Słucz, miejscowi chłopci od razu poznali, że to oddział powstańczy. Pierwsze cztery doby oddział był zmuszony poruszać się tylko w nocy. Wsie, gdzie znajdowały się jednostki moskiewsko-bolszewickie, trzeba było omijać; często napotymano kolumny czerwonych, ale w takich wypadkach oddział, milcząc, przechodził dalej, ustępując drogę kolumnom.

Po marszu, który trwał cztery doby, oddział przyszedł w okolice miasteczka Emilczyn, powiatu zwiahelskiego, gdzie miał odpocząć. Pomimo całkowitego braku żywności i wycieńczenia fizycznego duch oddziału był rześki. Każdy żołnierz radował się z tego, że znów znalazł się w ojczyźnie z bronią w ręku i że ma możliwość zemścić się na odwiecznym wrogu ukraińskiej państwowości – na Moskalu. I pragnął tej zemsty, nawet jeśli przy-

¹⁴ Jurij Tiutiunnyk (1891–1929) ukraiński wojskowy, generał; podczas I wojny światowej oficer armii rosyjskiej; w 1917 członek Centralnej Rady; zorganizował Kosz Wolnego Kozactwa w Zwinogrodzku, na czele którego odniósł szereg zwycięstw nad bolszewikami, Niemcami i oddziałami Skoropadskiego; w 1919 w sojuszu z bolszewikami walczył przeciw Denikinowi, a następnie przeciw bolszewikom; od lipca 1919 w armii URL; w 1921 r. przygotował plan drugiego Pochodu Zimowego; od 1924 w USRS; pracował w Charkowskiej Szkole Oficerskiej; w 1929 r. aresztowany i stracony bez sądu; autor wspomnień, scenariuszy filmowych (w jednym z filmów zagrał siebie samego).

słoby mu ponieść śmierć męczeńską – ale w ukochanej ojczyźnie i w imię najświętszej idei narodu ukraińskiego – niezależności.

Drugiego dnia pobytu w lesie do oddziału przyszli chłopci i chłopki, przynosząc żywność.

Jakże ciepłe było spotkanie chłopów z oddziałem. Chłopi, z oczami pełnymi łez, podawali żołnierzom ręce, jak brat bratu po długiej rozłące, mocno ściskali i nie chcieli ich wypuścić, jakby na wieki pragnęli być nierozłączni.

W pierwszych dniach października nawiązano łączność z miejscowymi organizacjami powstańczymi, wydano odpowiednie zarządzenia i udzielono wskazówek odpowiednim osobom.

15 października oddział został zmuszony wyruszyć w okolice Uszomierza w powiecie żytomierskim, gdyż moskiewskie karne oddziały stosowały wobec chłopów różne represje, myśląc, że w ten sposób przymuszają ich do wydania oddziału. W powiecie żytomierskim oddział rozbroił rotę oddziału robotniczego i przekazał broń chłopom, którzy zaraz przewieźli ją furmankami do powiatu zwiahelskiego. [...]

Z powodu swoich długich i z konieczności niespodziewanie zygzakowatych pochodów oddział utracił łączność ze sztabem i dopiero w rejonie Olewska dowiedział się, że główna kolumna armii powstańczej kieruje się na Korosteń.

W rejonie Olewska chłopci sami rozpoczęli powstanie i wyrzucili Moskale, ale bolszewicy wykorzystali brak dobrego przywództwa w organizacji chłopskiej, przeszli do ofensywy i zaczęli palić wsie, a chłopci musieli kryć się po lasach. W tym krytycznym dla chłopów momencie przybył oddział i rozpoczął kontrofensywę na czerwonych. Czerwoni zaś, widząc przed sobą zorganizowany konny oddział, zaczęli szybko wycofywać się do Olewska, zostawiając po drodze konie i broń. Wtedy, bez wątpienia, można byłoby znów zająć Olewsk, ale z powodu braku piechoty i artylerii, trudno by było go utrzymać, kiedy bolszewicy przeszliby do kontrofensywy.

Oddział ulokował się w Kolonii Czeskiej w odległości dwóch wiorst od Olewska. Zebrano tam całą piechotę powstańczą w liczbie do 150 ludzi, przeważnie młodych chłopów w wieku od 18 do 20 lat, uzbrojonych w strzelby, rewolwery, a nawet kosy. Piechota została podzielona na trzy części. Pod dowództwem naszych oficerów zaczęła o 4 rano atak na Olewsk aż z czterech stron. W miasteczku wśród czerwonych, wybuchła panika, ale wykorzystali to, że atak powstańców był nie dość energiczny i wkrótce przeszli do kontrataku przeważającymi siłami – w liczbie do 300 szabel i 600 bagnatów.

Powstańcy nie wytrzymali i pośpiesznie zaczęli wycofywać się do lasu. Wtedy oddział, aby dać im możliwość wycofania się, rozpoczął atak, lecz i jego bolszewicy otoczyli z trzech stron i również został zmuszony się wycofać.

Czerwona kawaleria przez długi czas goniła oddział, ale dzięki dobrym przewodnikom – chłopom, udało mu się uciec. [...]

Po nieudanym ataku na Olewsk Moskale okrutnie zemścili się na chłopach. Chłopi ze wsi Jurowa i Czeskiej Kolonii całymi rodzinami uciekali do Polski

Oddział był zmuszony wycofać się do granicy, bo wielkie siły czerwonych goniły za nami, nie dając odpocząć ni w dzień, ni w nocy. W pasie przygranicznym oddział dowiedział się, że główne siły generała Tiutiunnyka są rozbite, więc też zdecydował wrócić do Polski. [...]

W partyzantce było ciężko, bo często trzeba było znosić głód, chłód i wycieńczenie fizyczne, ale o wiele trudniej było składać broń i oddawać konie – jednak musieliśmy się z tym pogodzić.

Błąkając się po obcej ziemi, synowie nieszczęsnej Matki-Ukrainy często przypominają sobie sławne czasy walki wyzwolenczej. Całą duszą pragną znaleźć się wśród szerokich łąk ojczystej, pokrytych mogiłami bliskich, by pokłonić się droгим braciom, poległym w nierównej walce za naszą świętą sprawę.

- ❓ **W jakim celu oddział Waszczenki został wysłany na Ukrainę?**
Opisz nastawienie ludności do żołnierzy tego oddziału.
Wskaż przyczyny niepowodzenia akcji oddziału Waszczenki. Czy przyczyny te można odnieść do klęski całego II Pochodu Zimowego i ruchu powstańczego na Ukrainie w 1921 r.?

Michał Zarychta

Propozycje analizy źródeł

Sojusz polsko-ukraiński 1920 r. jest wydarzeniem marginalnym dla dydaktyki historii obu krajów: w polskiej, jako epizod procesu kształtowania granic II Rzeczypospolitej (w kontekście wojny polsko-bolszewickiej i jako próba realizacji koncepcji federacyjnej Piłsudskiego), a w ukraińskiej jako epizod Ukraińskiej Rewolucji (co ciekawe, również w kontekście wojny polsko-bolszewickiej, choć tu potraktowany szerzej niż w podręcznikach polskich). Niniejsza teka edukacyjne oferuje inne spojrzenie na to wydarzenie. Źródła w niej zebrane umożliwiają potraktowanie sojuszu jako wyniku starań konkretnych ludzi – mężów stanu zmuszonych do podjęcia współpracy, aby bronić niepodległości narodów, którym przewodzili. Przez pryzmat źródeł, a także załączonych biogramów, poznajemy losy osób zaangażowanych w realizację postanowień sojuszu. Mamy także okazję prześledzić reakcje zwykłych Ukraińców, od których mobilizacji zależało powodzenie sojuszu. Bolszewicy są przedstawieni głównie w źródłach wspomnieniowych, a także przez pryzmat ich własnej propagandy. Możemy także prześledzić jak opisywali przeciwnika Petlura i Piłsudski, jak mobilizowali podległych im żołnierzy do walki i jak starali się zapewnić szerokie poparcie społeczne swoim działaniom. Obserwujemy także zwykłych ludzi – Ukraińców i ich reakcje na działania armii ukraińskiej, polskiej i bolszewickiej. To właśnie dostrzeżenie ludzkich wyborów podejmowanych w skrajnie trudnych warunkach, jest kluczem do w miarę bezstronnego opisu i oceny sojuszu roku 1920 i jego skutków.

Chcielibyśmy zaproponować Państwu kilka sposobów na skorzystanie z niniejszego zbioru źródeł podczas lekcji historii. Poniższe propozycje mają na celu ukazanie kilku sposobów na zaadoptowanie przedstawianej tematyki do wymagań stawianych przez programy nauczania. Przy omówieniu proponuję porządek chronologiczny z wykorzystaniem następujących dokumentów (do wyboru): *Deklaracja misji dyplomatycznej rządu S. Petlury w Polsce w sprawie zawarcia traktatu politycznego i konwencji wojskowej z Polską, 2 grudnia 1919 r.*, *Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej, 21 kwietnia 1920 r.* lub *Konwencja wojskowa między Rzeczypospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową, 24 kwietnia 1920 r.* W trakcie analizy dowiadujemy się kto i kiedy zawarł sojusz, na jakich warunkach oraz jakie były konsekwencje zawarcia tego sojuszu.

Dokonując głębszej analizy wymienionych źródeł możemy pokusić się o uzasadnienie zawarcia sojuszu przedstawiając racje obu stron. Petlura i Piłsudski byli mężami stanu, wodzami i, do pewnego stopnia, ideologami, od których decyzji zależało powołanie sojuszu. To oni i ich przedstawiciele doprowadzili do sfinalizowania sojuszu, od ich rozkazów zależała jego realizacja, oni brali zań odpowiedzialność polityczną (por.: *Przemówienie Józefa Piłsudskiego w Winnicy na Podolu, 17 maja 1920 r.*). Petlura i Piłsudski byli, nieco upraszczając, osobami, z którymi opinia publiczna ich krajów utożsamiała poczynania państwa (odzwierciedlały to ich oficjalne tytuły, a podtrzymywały akcje propagandowe pokazane na załączonej ikonografii). Obydwaj działali w sytuacji często zmieniającej się, w której niezwykle ważną była zdolność do podejmowania szybkich decyzji. Analiza ta powinna zaprowadzić nas do rozstrzygnięcia, kogo w istocie Petlura i Piłsudski reprezentowali zawierając ten sojusz.

Ciekawym ćwiczeniem, które można przeprowadzić jest porównanie sytuacji, w której strony przystępują do sojuszu z zobowiązaniami wpisanymi w umowę polityczną, lub konwencję wojskową. Warto zapytać czy strony nie biorą na siebie zobowiązań na wyrost, czy nie podejmują zobowiązań, których wykonanie przekracza ich siły, lub kompetencje. Prosty sposób będzie wypisanie elementów składających się na tę sytuację i przyporządkowanie im konkretnych zobowiązań (np. posiadanie armii – możliwość działań zbrojnych; posiadanie zasobów materialnych – udzielenie pomocy; kontrola nad terytorium – możliwość dysponowania nim, uznanie przez wspólnotę międzynarodową – zdolność do zawierania traktatów międzypaństwowych itp.) Analiza ta doprowadzi nas do pytania o równowagę stron, które sojusz podpisują i idącego za nim pytania o równowagę zobowiązań, jakie ponoszą.

Na podstawie źródeł (do wyboru): *Informacyjny komunikat polityczny Naczelnego Dowództwa WP, 1 marca 1920 r., Odezwa atamana Symona Petlury do ludności Ukrainy, Winnica, 26 kwietnia 1920 r., Odezwa rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej „Do narodów i rządów świata”, Warszawa, 3 sierpnia 1920 r.*, możemy scharakteryzować przeciwnika obu sojuszników. Jest to zadanie, o tyle ciekawe, że dotyczy podstawowej przyczyny zawarcia sojuszu. Warto zapytać o to, jak opisywany jest ten przeciwnik przez przedstawicieli URL, a jak przez Polaków. Korzystając także z wiedzy pozaźródłowej należy zapytać, jakie doświadczenia dzielili ze sobą Polacy i Ukraińcy żyjący w Imperium Rosyjskim. Kontynuując ten wątek możemy łatwo przejść do zweryfikowania tak jednoznacznej oceny zachowania Ukraińskiej Armii Galickiej latem i jesienią 1919 r. sformułowanej przez Petlurę w jego *Odezwie*. Ten kierunek analizy doprowadzi nas do sformułowania wniosku o niezwyklej trwałości skutków rozbiórów I Rzeczypospolitej także w wymiarze politycznym (w polskiej dydaktyce historii kładzie się głównie nacisk na różnice cywilizacyjne).

Drugą propozycja jest analiza mentalności w kontekście poczucia wspólnoty, co pozwoli nam na ujęcie sojuszu polsko-ukraińskiego w szerszym kontekście procesów historycznych tj. kształtowania się świadomości narodowej, szczególnie w sytuacji rozpadu wielonarodowych imperiów i kształtowania się nowych państw, których podstawą miała być wspólnota narodowa. W omawianiu tego tematu szczególnie pomocne powinny być odezwy, teksty wspomnieniowe, a także materiały ikonograficzne. Na ich podstawie możemy stwierdzić w jaki sposób przywódcy określali wspólnoty, w imieniu których wy-

stępowali, jakiego rodzaju argumentacji używali w celu podkreślenia ich istnienia i jak je opisywali. Do tego rodzaju analizy szczególnie nadaje się przykład narodu ukraińskiego – wówczas nie uznanego przez wspólnotę międzynarodową za gotowy do stworzenia własnej państwowości. Sytuacja ta stała się szczególnie trudna dla elity politycznej tego narodu, która z jednej strony musiała zabiegać o uznanie za stronę w stosunkach międzynarodowych, a z drugiej mobilizować społeczeństwo do wyraźnego opowiedzenia się za sprawą ukraińską. Te dwie drogi oddziaływania dobrze ilustruje *Odezwa rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej „Do narodów i rządów świata”*, Warszawa, 3 sierpnia 1920 r. i *Odezwa atamana Symona Petlury do ludności Ukrainy*, Winnica, 26 kwietnia 1920 r. Warto przy tej okazji porównać argumentację jakiej używają przywódcy URL mówiąc do rodaków, a jakiej zwracając się do wspólnoty międzynarodowej.

W zebranych źródłach mamy także do czynienia ze świadectwami przedstawicieli polskiej wspólnoty narodowej, którzy noszą w sobie pewne wyobrażenia na temat tworzącego się państwa. Wyobrażenia te szczególnie dobrze widać na przykładzie dokumentu zalecającego określony sposób tłumaczenia wojsku, w jakim celu wyrusza na wyprawę kijowską. Świetnie koresponduje z tym dokumentem wspomnienie z rozmowy Mieczysława Lepeckiego z urzędnikiem administracji URL.

Można także analizować świadomość przynależności do grup społecznych o węższym zasięgu np. do pojmowanego jako elita w całej ówczesnej Europie korpusu oficerskiego (*Wspomnienia Mariana Romeyki z Kijowa, lato 1918 r.*, *Wspomnienia Pawła Szandruka z obozu internowania w Polsce, 1920/21 r.*). Należy oczywiście zadać pytanie o wyróżniki tej tożsamości i jej konsekwencje dla działania wojskowych. Idąc za tą analizą można zadać uczniom pytanie o to, czy sojusz w ogóle doszedłby do skutku gdyby nie fakt, że zawierany był przez wojskowych. Niezwykle pomocne mogą być pytania dodatkowe o postawę polskiego rządu (szczególnie oceny formułowane przez polityków Narodowej Demokracji) i najważniejszych przywódców Ukraińskiej Rewolucji (Mychajło Hruszewskij, Wołodymyr Wynnyczenko) wobec tego sojuszu. W ten sposób możemy dojść do poznania natury samego sojuszu oraz pokusić się o refleksję kontrfaktyczną – co by było, gdyby zamiary Petlury i Piłsudskiego doszły do skutku.

Tekstem o niezwykle uniwersalnym wymiarze jest fragment wspomnień Wiktora Drymmera z wizyty w kijowskim więzieniu CzeKa. W źródle tym odnajdujemy nie tylko niezwykle sugestywny opis stworzonego ad hoc molocha służącego do niewolenia, torturowania i mordowania ludzi, ale także obserwację zjawiska niezwykle charakterystycznego dla reżimów totalitarnych: demoralizowania i przyciągania do siebie ludzi młodych, często jeszcze dzieci. W tym wypadku mamy do czynienia z chłopczykiem, który staje się przewodnikiem Drymmera po salach przesłuchań czerezwyczajki. Jest to migawkowa wizja tego, co reżim komunistyczny dokona w ciągu najbliższych lat, a przed czym próbowali się bronić Ukraińcy i Polacy w 1920 r.

Kończąc chciałbym zaproponować dwie metody, które są niezwykle przydatne w analizie tego typu zjawisk. Pierwszą z nich jest metoda SWOT, którą w tym wypadku możemy zastosować do analizy działań dwóch głównych „aktorów” tego wydarzenia: Petlury i Piłsudskiego. Zabieg ten ułatwi analizę materiału źródłowego przez umożliwienie uczniowi utożsamienia się z postacią historyczną, dość dobrze znaną z kursu historii ojczystej. Drugą metodą jest metaplan, który spowoduje przeanalizowanie przez uczniów

zamierzonych efektów sojuszu i stopnia ich realizacji, a jednocześnie uświadomi im wielość czynników decydujących o powodzeniu (w tym wypadku niepowodzeniu) planów politycznych. Obydwie metody w sposób usystematyzowany przybliżą uczniom złożoność sytuacji, w której sojusz był zawierany, a także otworzą możliwości oceny tego sojuszu na podstawie własnego, a nie przeczytanego w podręczniku lub podyktowanego przez nauczyciela zdania.

